O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI

ABDULLA QODIRIY NOMLI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

PEDAGOGIKA KAFEDRASI

5141600 – Boshlang’ich ta’lim va sport-tarbiyaviy ishi ta’lim yo’nalishi bo’yicha bakalavr darajasini olish uchun

“Tarbiya tizimida umuminsoniy qadriyatlarning roli**” mavzusida bajarilgan**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajaruvchi**:** **Qo’chqorova Feruza**

Ilmiy rahbar: **prof. Hasanboyev J.**

Ishni himoyaga tavsiya yetaman: **prof. Hasanboyev J.______**

Kafedra mudiri: P.f.n. dosent **Kushvaktov N.X** ___________

(Ismi va sharifi) (imzo)

Jizzax - 2011

	KIRISH……………………………………………………………..................	3
I BOB	**BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARIGA MILLIY- MA’NAVIY QADRIYaTLARNI O’RGATIShNING NAZARIY ASOSLARI…………**	7
1.1.	**Tarbiya tizimining ijtimoiy asoslari …………….**	7
1.2.	**Tarbiya tizimini shakllantirishda buyuk siymolar roli………………………………………………………..**	18
II B OB	**BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARIGA MUMINSONIY QADRIYATLARNI SINGDIRISH TEXNOLOGIYASI……………………….........................**	30
2.1.	**Boshlang’ich ta’lim tizimida umminsoniy qadriyatlardan foydalanish..............**	30
2.2.	**Boshlang’ich sinf o’quvchilarini tarbiyalashda umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish tyexnologiyasi…....................……………………………**	38
	UMUMIY XULOSA…………………..	49
	ADABIYOTLAR RO’YHATI	50

K I R I SH

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligi. Har qanday jamiyatning ravnaq topishi, rivojlanishi bizga ma’lumki shu jamiyatning o’sib, ulg’ayib kyelayotgan o’qimishli yigit-qizlarga bog’liq. Bugungi kunda yoshlarni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biridir. Bunday vazifani amalga oshirish uchun o’z Vataniga, xalqiga, istiqlol g’oyalariga sadoqatli, erkin va mustaqil fikrlaydigan ijodkor shaxsni shakllantirish talab etiladi. Shuning uchun ham bugungi kunda umumta’lim maktablarida boshlang’ich sinf o’quvchilari faoliyatiga katta e’tibor byerilayapti. Bu o’z navbatida ta’lim tizimidagi tub islohotlar orqali shaxs ma’naviy kamolotini ta’minlash boshlang’ich sinf o’quvchilariga qanday va qay tarzda amalga oshirilishi umumta’lim maktablari oldida turgan dolzarb muammolaridan biri bo’lib, bu haqda O’zbyekiston Ryespublikasining «Ta’lim to’g’risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashda ota bobolarimiz tomonidan amalga oshirilgan ta’lim-tarbiya tizimiga e’tibor qaratilishi lozimligi ta’kidlangan[1,2,3,4].

Boshlang’ich sinf o’quvchilarini har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashda umuminsoniy qadriyatlarning o’rni byeqiyosdir. Umuminsoniy qadriyatlar inson o’z ongini tanigan kundan boshlab tarkib topgan va insoniyatning faoliyati jarayonlarida takomillashib, rivojlanib kyelgan. Shunday ekan bunday ulug’ qadriyatlardan foydalangan holda boshlang’ich sinf o’quvchilarini ertangi kunning faol shaxslarini tarbiyalash nazarda tutiladi. Ota-bobolarimiz o’z farzandlarini oqil, adolatli, dustparvar, Vatanni syevguvchi inson qilib tarbiyalashda ibrat namuna tizimidan kyeng foydalangan. Bunda yaxshi insonlarni ibrat qilib ko’rsatish orqali u ham bir kuni shu insonday bo’lishi uchun nimalarga rioya qilishi, nimalarda vos kyechishu nimalarga intilib yashashi zarurligi uqtirilgan. Ana shuning hammasini inobatga olgan holda bugungi kunda bizlar ham o’sib ulg’ayib kyelayotgan yosh avlodga to’g’ri yo’lni ko’rsatishimiz lozim. Bizga ma’lumki fan va tyexnikaning rivojlanishi kishilik faoliyatiga bir qator qulayliklar yaratish bilan bir qator muammolarni ham yuzaga kyeltiradi. Ya’ni, axborot ko’lamining boyib borishi va undan foydalanish imkoniyatining kyengayib borishi axborot va tyelyekomunikasiya vositalarining takomillashishi va

rivojlanishiga bog'liqdir. Shuning uchun ham bunday imkoniyatlardan to'g'ri va oqilona foydalanish bugungi kunning talablaridan biridir. Shuning uchun ham bugungi kunda ryespublikamizning barcha tarmoqlarini axborotlashtirish va uni takomillashtirish bo'yicha ko'plab qonunlar, myeyoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilib amaliyotga joriy etilmoqda. Jumladan:

- O'zbyekiston Ryespublikasi Pryezidyenti 2002 yil 30 maydagi "Kompyutyerlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot tyexnologiyalarini joriy etish to'g'risida"gi PF-3080 sonli farmoniga binoan;

- O'zbyekiston Ryespublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 6 iyunidagi "Kompyutyerlashtirish va axborot komunikasiyasi tyexnologiyalarini joriy etish chora tadbirlari to'g'risida" gi 200-sonli qarori;

- O'zbyekiston Ryespublikasi Vazirlar Mahkamasi 2003 yil 11 dyekabrda qabul qilingan "axborotlashtirish to'g'risida"gi qonuni;

- O'zbyekiston Ryespublikasi Pryezidyenti 2005 yil 8-iyuldagi "Axborot komunikasiya tyexnologiyalarini rivojlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF 117-sonli qarori;

- Xalq Ta'lim Vazirligi tomonidan 2004 yil 12 oktyabrda qabul qilingan "ta'lim muassasalarini yagona axborot makoniga aylantirish, intyegrasiyani chuqurlashtirishni hisobga olgan holda zamonaviy maktabni jihozlash konsyepsiyasi";

- O'zbyekiston Ryespublikasi Osiyo taraqqiyoti banki bilan hamkorlikda amalga oshirayotgan "Ta'lim syektorini rivojlantirish dasturi" hamda "Umumta'lim maktablariga axborot komunikasiya tyexnologiyalarini joriy etish" loyihalari;

- O'zbyekiston Ryespublikasi Vazirligining 2006 yil 3 avgustdagi 2006-2007 o'quv yilini "Axborot komunikasiya tyexnologiyalari kadrlar salohiyatini oshirish o'quv yili" dyeb nomlash to'g'risidagi 6G'5-sonli buyruqlari.

Yuqorida qayd etilgan qarorlarda, konsyepsiya, loyihalarda yoshlarning intyelyektual salohiyatini oshirish va ular orqali ta'lim-tarbiyani tubdan isloh qilishga qaratilgan fikrlar o'z aksini topgan. Bu esa barkamol avlod tarbiyasidagi muhim omillardan biri bo'lib, u orqali pyedagogik tizim takomillashtiriladi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarini o’qimishli shaxslar qilib voyaga yetkazishda tarbiya muhim omil bo’lib xizmat qiladi. Hurmatli davlatimiz rahbari I.A. Karimov aytganlaridyek, «Buyuk davlat, buyuk kyelajagimizga erishish uchun oqil, ma’rifatli, ayni paytda o’zining o’tmishi, ulug’ qadriyatlari, millati bilan faxrlanadigan va kyelajakka ishonadigan insonlarni tarbiyalashimiz kyerak» [5,6].

Bu, o’z navbatida ta’lim tizimi oldiga, o’quvchilarni har tomonlama kamol topgan shaxs qilib tarbiyalash vazifasini qo’yadi. Uni amalga oshirishda biz buyuk bobolarimiz tomonida yaratilgan asarlar, hikmatlar va ibratli turmush tarzi xizmat qiladi. Shuning uchun ham boshlang’ich sinf o’quvchilarini insoniy fazilatlarga boy shaxs qilib tarbiyalashda xalq pyedagogikasi va milliy-ma’naviy qadriyatlarimizning asoschilari. Imom al- Buxoriy, Xo’ja Bahouiddin Naqshband, At-Tyermiziy, Ahmad Yassaviy, Abu Mansur al-Moturudiy, Zamaxshariy, Yusuf Hamodoniy, Najmiddin Kubro, qomusiy olimlar: al-Xorazmiy, al- Byeruniy, Abu Ali Ibn Sino, Umar Xayyom, Mirzo Ulug’byek, Ali Qushchi, yozuvchi va shoirlar: Alishyer Navoiy, Aburahmon Jomiy, Bobur, Lutfiy, Sakkokiy, Boborahim Mashrab, davlat arboblari: Amir Tyemur, Mirzo Ulug’byek, Xusayn Bayqaro, jadidchilar: Munavvar qori (Abdurashidxonov), Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Mahmudxo’ja Byehbudiy, Abduqodir Shakuriy, Hamza, Saidrasul Saidazizov kabi bir qancha ulug’ allomalarimizdan qolgan boy ma’naviy myerosidan foydalanish yo’lga qo’yildi [13,15,16].

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi: boshlang’ich sinf o’quvchilarini umuminsoniy qadriyatlarni o’rgatish va unga mos tavsiyalar ishlab chiqish.

Bitiruv malakaviy ishi maqsadini amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar hal etildi:

- boshlang’ich sinf o’quvchilarini umuminsoniy qadriyatlarga oid bilimlar bilan qurollantirish.

- boshlang’ich sinf o’quvchilarini umuminsoniy qadriyatlarni axborot tyexnologiyalari asosida o’rgatishning mazmuni, myetodlari va pyedagogik shart-sharoitlarini byelgilash.

Bitiruv malakaviy ishining obyekti: boshlang'ich sinf o'quvchilariga umuminsoniy qadriyatlarni o'rgatishga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni.

Bitiruv malakaviy ishining pryedmyeti: boshlang'ich sinf o'quvchilariga umuminsoniy qadriyatlarni o'rgatishning mazmuni, shakli, myetodlari, pyedagogik shart-sharoitlari.

Bitiruv malakaviy ishining myetodlari: pyedagogik tahlil, kuzatish, ankyeta, savol-javob, suhbat.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi: kirish, 2 bob, xulosa va adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I BOB. **BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIGA MILLIY-MA'NAVIY QADRIYaTLARNI O'RGATIShNING NAZARIY ASOSLARI**

1.1. Tarbiya tizimining ijtimoiy asoslari.

Qadimdan ota-bobolarimiz yosh avlod taqdiri bilan qiziqib kyelishgan. O'sib voyaga yetib kyelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash vositalarini o'ylab topganlar. Ulardan biri ertakdir. Ertak haqiqatdan ham bolalarni o'ziga ryeal qilib, ta'sir etish kuchiga ega.

Ertak – xalq og'zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to'qima va uydirmaga asoslangan sehirli sarguzasht va maishiy harakterdagi epik badiiy asar. Asosan nasr janrda yaratilgan. M.Qashqariyning "Devonu lug'ati turk" asarida etuk shaklida uchraydi va biror voqeani og'zaki tarzda hikoya qilish ma'nosini bildiradi. Ertak Surxandaryo, Samarqand o'zbeklari orasida matal, Buxoro atrofidagi tuman va qishloqlarda ushuk, Xorazimda Varsaqi, Toshkent shahri va uning atrofida cho'pchak deb ataladi. Ertak hayot haqiqatining hayoliy va hayotiy uydirmalar asosida tasvirlanganligi, tilsim va sehr vositalariga asoslanishi, voqea va harakatlarning ajoyib-g'aroyib holatlarda kechishi, qahramonlarning g'ayritabiiy jasorati bilan folklorning boshqa janrlaridan farq qiladi. Ertaklarda uydirma muhim mezon bo'lib, syujet voqealarining asosini tashkil etadi, syujet chizig'idagi dinamik harakatning konflikt yechimini ta'minlaydi. Uydirmalarning turli xil namunalari ta'limiy-estetik funksiyani bajaradi, janr komponenti sifatida o'ziga xos badiiy tasvir vositasi bo'lib xizmat qiladi. Uydirmalar voqea va hodisalarni hayotda bo'lishi mumkin bo'lmagan yoki mavjud bo'lgan hodisalar tarzda tasvirlaydi. Hayoliy va hayotiy uydirmalarning ishtiroki, syujet chizig'ida tutgan o'rni va vazifasiga ko'ra ertakni 2 guruhga – hayoliy uydirmalar asos bo'lgan ertak, hayotiy uydirmalar asos bo'lgan ertaklarga bo'lish mumkin. Hayoliy uydirmalar asosidagi ertak syujeti mo'jizali, sehrli; hayotiy uydirmalarga asoslangan ertak syujeti esa hayotiy tarzda yuo'lib, unda real voqea-hodisalar tasvirlanadi. Ertaklarda, asosan, uch maqsad hikoya qilinadi. Birinchisida ideal qahramonning jasorati,

yovuz kuchlarga qarshi chiqib, xalq manfaatini himoya qilishi, ikkinchisida, asosan, bosh qahramonning o’zga yurt malikalariga yoki parizodlariga oshiq bo’lib uylanishi, kasalga dori topishi, ajdar va devlar olib qochgan kishilarni ozod qilishi, uchinchisida esa adolatsizlikka, zulmga qarshi chiqishi kabi maqsadlar bayon qilinadi. Birinchi maqsad pahlavonning faol harakati va g’ayritabiiy kuch-qudrati bilan amalga oshsa, ikkinchi maqsadi passiv qahramonga yordam beruvchi tilsim vositalari yordamida, uchinchi maqsad esa bosh qahramonning aql-idroki, tadbirkorligi bilan amalga oshadi.

Ertak janri obrazlar talqini, g’oyaviy mazmuni va konflekti, syujet va kompozitsiyasi, uydirmalarning o’rni va vazifasi, tili va uslubiga ko’ra, shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, maishiy ertaklar, hajviy ertaklarga bo’linadi.

Yuqorida ertaklar to’g’risida batafsil to’xtalib o’tdik. Shubxasiz ular yosh avlod tarbiyasida o’ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Qadimgi yozma manbalardan biri hisoblangan “Avyesto” da yoshlar tarbiyasini alohida urg’u byerilgan.

Avyesto – «Avyesto» (asli «Ovasto») so’zi «Ogohnoma», «Donishnoma» dyegan ma’nolarni ifodalaydi. «Avyesto» zardushtiylik dinining muqaddas kitobi hisoblanib, o’z davrida o’sha paytlarda bu dinga e’tiqod qiluvchilar uchun muqaddas kitob sanalgan va unga bir nyecha ming yillar davomida ixlos bilan amal qilib kyelganlar.[17]

Hozir esa bu kitob ajdodlarimiz madaniyati va ma’naviy qadriyatlaridan darak byeruvchi, jahon tamadduniga (sivilizasiyasiga) muhim hissa qo’shgan, olamshumul ahamiyatga ega bo’lgan ona yurtimizning eng qadimgi, eng mo’tabar, eng nodir, madaniy tarixiy, ma’rifiy yodgorligi sifatida o’rganiladi.

«Avyesto» uzoq davrlar mobaynida – miloddan oldingi 3 ming yillikning oxirlaridan boshlab og’zaki tarzda shakllanib avloddan-avlodga o’tib kyelgan. Muqaddas «Avyesto» ning yozuvlari turli davrlarda yozilgan va bu yozuvlar har xil ijtimoiy muhitning mahsuli bo’lgan. Ularni miloddan avvalgi XII-VIII asrlar orasida Xorazmda tug’ilib o’sgan Zardushtra (Zardusht) bir tizimga solib, o’zi ham

«Avyesto»ning «Gohlar» («Gotlar») qismin yozib kitobat qilgan va «Zardushtiya» diniga asos solgan. Ya’ni Zardusht o’sha davrdagi ko’pxudolik g’oyalari va u g’oya bilan bog’liq bo’lgan urf-odat va diniy marosimlarga qarshi chiqib yakkaxudolik g’oyalarini targ’ib etadi.

Abu Rayhon Byeruniy ham Zardushtrani insoniyatni ko’pxudolik (polyetyeizm)dan yakka xudolik (monotiyezm)ga targ’ib etgan ilk payg’ambarlardan biri bo’lgan, dyeb ta’riflagan.

Ko’pxudolik bilan bog’liq bo’lgan dahshatli odatlardan biri insonlarni qurbonlikka so’yish bo’lgan. Tarixning ana shunday chirkin, dahshatli davrlarida insoniyat xaloskori sifatida vatanimiz va millatimiz iftixori bo’lmish Zardusht mardlarcha maydonga chiqdi. Zardusht insoniyat hayoti uchun g’oyat zararli bo’lgan ko’pxudolik e’tiqodlarining g’ayriinsoniy mohiyatini chuqur anglab yetdi va o’z bilimlarini yakkayu yagona Oliy tangri – Ahura Mazda (Xurmuzd) vahiylari bilan boyitib, insoniyat ongi va mafkurasida inqilob yasab, o’tmishning bunday dahshatli chirkin sarqitlariga bolta urub chil-parchin qilib tashladi va kishilik jamiyatining ma’naviy taraqqiyotini yangi yo’nalishga soldi.

Uning ta’limoti, siymosi, nomi bilan ataladigan «Zardushtiylik» dini insonlarga asrlar bo’yi ma’naviy madad, ruhiy oziq bo’lib xizmat qildi. «Avyesto» dagi alqov qo’shiqlari, sanolar bashariyat tomonidan uzoq-uzoq yillar mobaynida qiroat bilan kuylab kyelindi va insonlarda kyelajakka umid, yaxshilik, ezgulik, mardlik, qahramonlik, pokizalik, rostgo’ylik tuyg’ularini tarbiyalaydi, yovuzlikka nisbatan esa nafrat hissini uyg’otishga xizmat qildi va mamlakatlar bo’ylab kyeng tarqaldi. Jumladan, qadimgi Parfiya, Baqtyeriya, So’g’diyona, Parkana, Ozarbayjon, Eron, Xuroson, Iroq, Mug’ilistondan tortib to Suriya, Xitoy, Shimoliy Hindiston, Rum, Habashiston va boshqa mamlakatlarga tarqalgan.

Abu Rayhon Byeruniyning yozishicha, Iskandar Zulqarnayn mil. avv. 330-yilda ahamoniylar impyeriyasini mag’lub etgach, insonlarni xaniflikka, yakkaxudolikka targ’ib qilib, otashxonalarni vayron etgan. Olimlarga «Avyesto»dagi tibbiyot, falsafa va ilmi nujumga doir o’rinlarini tarjima qilib qoldirib, qolgan ko’pxudolik qismini yoqib yuborishni buyurgan.

O’tmishda «Avyesto» va Zardushtning vatani qayerda bo’lganligi to’g’risida olimlar o’rtasida bahs-munozaralar bo’lib o’tgan. Pirovardida o’ttizdan oshiq chyet ellik mashhur avyestoshunos olimlar va o’zimizning qadimshunos, tarixchi, avyestoshunos tadqiqotchi olimlarimiz «Avyesto» va Zardushtiylik dinining asoschisi Zardushtning vatani **O’zbyekiston, Xorazm** dyeb qat’iy bir to’xtamga kyelganlar. Olimlarning bunday yakdillik bilan chiqargan xulosalarini BMTning maorif va madaniyat bo’limi – YuNESKO ham tasdiqlagan. [19,22]

Ushbu fikrni o’z o’rnida yurtboshimiz ham ta’kidlab o’tganlar: «Avyesto eng mo’tabar, qadimiy qo’lyozmamiz… Bu nodir kitob bundan 30 asr muqaddam ikki daryo oralig’ida, mana shu zaminda umrguzaronlik qilgan ajdodlarimizning biz avlodlariga qoldirgan ma’naviy, tarixiy myerosidir» [6]

Unda shubhasiz yoshlarni jismoniy baquvvat, jasur qilib tayyorlash yurt farovonligi uchun kyerakligi qayd qilingan.

Jasurlik – har qanday foliyat jarayonida, mayli, u myehnat jarayoni, jangu jadal yoki boshqa ezgu niyatlarni amalga oshirishi jarayonida bo’lsin, kishi bir qator qiyinchiliklar, to’siqlar, goho xavf-hatarlarga uchraydi. Shunda ularning qo’rqmay o’z yo’lida maqsadi tomon mardonavor harakat qiluvchi odam jasur hisoblanadi. Bu fazilat boshqalarda zavq uyg’otishi bilan birgalikda, har qanday faoliyatni yakuniga yetkazishning asosiy omili hamdir va eng asosiysi, kishida jasurlik bo’lmasa boshqa barcha fazilatlar dyeyarli ish byermaydi va ijtimoiy muhit holatiga ijobiy ta’sir ko’rsatmaydi.

Jismoniy madaniyat – bu insonning barcha tabiiy va ijtimoiy qobiliyatlarini ro’yobga chiqaruvchi, uni tobora insoniylashtirib, ham jismoniy, ham ma’naviy chiniqtirib, yuksaltirib boruvchi jarayondir.

Jismoniy tarbiya –ta’lim oluvchilarda o’z sog’liklarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jahatdan to’g’ri rivojlanishini hamda uning ishlash qobiliyatini oshirish borasida g’amxo’rlik qilish to’yg’usini yuzaga kyeltirish, ularda yangi harakat turlari borasida ko’nikma va malakalarni hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan

qurollantirish, ta’lim oluvchilarning yoshiga va jinsiga muvofiq kyeladigan (kuch, tyezkorlik, chaqqonlik, sabot-matonat, chidam, iroda va tavsifni qaror toptirish) asosiy harakatlar sifatlarini rivojlantirish, ularda shaxsiy gigiyenani saqlashga nisbatan ongli munosabatlarni tarbiyalashdir.

Yoshlar tarbiyasida yuqorida qayd qilib o’tilgandyek jasurlik o’ziga xos ahamiyat kasb etadi. Jasur bo’lib voyaga yetishi uchun insonning irodasi baqquvat, iymon-e’tiqodi but bo’lishi kyerak.

Imon (arab. ishonch, e’tiqod**)** – islomning byesh rukni (asos)dan biri; Allohga, uning farishtalariga, kitoblariga, payg’ambarlariga, qiyomat kuniga, taqdirga va o’lgandan kyeyin tirilishiga ishonish. Hozirgi kunda imon so’zi vijdolilik, halollik, soflik, Vatanni syevish ma’nolarida ham ishlatiladi. [] 26

Imon – Allohning borligiga, uning sifatlariga, payg’ambarlariga, qiyomat kuniga, yaxshilik va yomonlik Alloh subhonahu va Taoloning o’zidan bo’lishiga dinda ko’rsatilgan ishonch ma’nosini bildiradi. Imonli kishi mo’min dyeyiladi. Mo’min, ya’ni imon kyeltirgan, ishongan odamdir. Imon qalbning duri bo’lib, kishini e’tiqodga, yaxshilikka, ezgulikka, halol va pok bo’lishga undaydi.

E’tiqod – shaxsning o’z qarashlari, taomyillari va dunyoqarashiga mos ravishda harakat qilishga undovchi anglanilgan ehtiyojlar sistyemasidir.

E’tiqod erkinligi – kishi ongida chuqur o’rnashib qolgan va amalga oshirilishi shaxsning kundalik ehtiyojiga aylangan intilish, xatti-harakat va dunyoqarashlar tizimi.

Darhaqiqat yosh avlod tarbiyasida jamiki insoniyat qayg’urib yashaydi. Ularni har tomonlama tarbiya topgan inson bo’lishini istashadi. Bu o’z navbatida umuminsoniy qadriyat hisoblanadi.

Qadriyat – tyevarak-atrofdagi narsalarning, kishining jamiyat uchun ijobiy yoki salbiy ahamiyatini ko’rsatuvchi tushuncha bo’lib, axloqiy tamoyillar, g’oyalar, yo’l-yo’riqlar va maqsadlarda ifodalangan ana shu tushunchaga baho byerish myezoni va usullari hisoblanadi.

Qadriyatga umuminsoniy qadriyatlar – ma’lum bir axloq mye’yorlari, ilg’or, taraqqiyparvar madaniy myeroslar kiradi.

Qadriyatlar moddiy, ijtimoiy, siyosiy, ma’navi qadriyatlarga hamda ijobiy va salbiy qadriyatlarga bo’linadi [23]

Qadriyat – qadr-qimmat ma’nosini anglatib, inson uchun qadrli bo’lgan barcha narsa va hodisalar (pryedmyet va jarayonlar) majmuidir.

Qadriyat – voqyelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy axloqiy, ma’daniy –ma’naviy ahamiyatini ko’rsatish uchun qo’llaniladigan tushuncha. [24,25]

Qadriyat katyegoriyasi faqat buyum va narsalarning iqtisodiy qiymatini emas, jamiyat va inson uchun biror ahamiyatga ega bo’lgan voqyelikning shakllarini, narsalar, voqyea hodisalar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladi.

Qadriyatlar ishlab chiqarish sohasidagi faoliyat, insonlar o’rtasidagi munosabatlar uchun foyda kyeltiradigan narsalar majmuasi sifatida yuzaga kyelib, ayrim kishilar ijtimoiy guruhlar harakatini tartibga soladigan ma’naviy hodisaga aylanadi.

Muayyan bir elat, milat, xalqning hayoti, turmush tarzi, tili, madaniyati, an’analari o’tmishi va kyelajagi bilan bog’liq qadriyatlar milliy qadriyatlar hisoblanadi.

Qadriyatlar faqat o’tmish uchun qadrli bo’lmasdan, balki hozirda ham kyelajak taraqqiyotida ham qadrli bo’lib, ular jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta’sir qiladi hamda kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan moddiy, ma’naviy, tabiiy, diniy, axloqiy, falsafiy va h.k.lar majmui tushuniladi.

Qadriyat turlari quyidagilar:

- tabiiy qadriyatlar;
- moddiy qadriyatlar;
- ma’naviy qadriyatlar;
- estyetik qadriyatlar;
- milliy qadriyatlar;
- umuminsoniy qadriyatlar.

Bular o’z navbatida shajaraviy xususiyatga ega.

Tabiiy qadriyatlar – insonning yashashi va rivojlanishi uchun zarur bo’lgan ryesurslar, ya’ni yer va yer osti boyliklari, suv, havo, o’rmonlar, o’simliklar, hayvonot dunyosi va boshqalar.

Moddiy qadriyatlar – insonlarning moddiy ehtiyojlarini qondirishda qadrli bo’lgan narsa (pryedmyet, buyum)lardir. Ular: ishlab chiqarish vositalari va qurollari, myehnat pryedmyetlari, moddiy nye’matlar, kishi faoliyati jarayonini amalga oshirishdagi buyumlar.

Ma’naviy qadriyatlar – siyosiy, huquqiy, badiiy, diniy, estyetik, falsafiy, axloqiy, ma’rifiy, madaniy qadriyatlar majmuasidir.

Estyetik qadriyatlar – barcha ham shaklan, ham mazmunan go’zalliklardir (barcha tabiiy va ijtimoiy go’zalliklar).

Milliy qadriyatlar – muayyan xalq va millatlarning uzoq tarixiy davrlar asosida rivojlanib kyelgan va ma’lum shakl va mazmunga ega bo’lgan moddiy va ma’naviy boyliklar majmuasidir.

Umuminsoniy qadriyatlar – umumbashariy ahamiyatga ega bo’lgan va uning sivilizasiyasi bilan bog’liq bo’lgan moddiy va ma’naviy qadriyatlar majmuasidir. Umuminsoniy qadriyatlarning **asosini** kurrai zamindagi ilm-fanni taraqqiy ettirish, dunyo bo’yicha tinchlik va barqarorlikni saqlash, ekologik muammolar yechimini izlash, yadroviy qurollar poygasini to’xtatish, turli xalqaro xavflarni oldini olish, turli kasalliklarning oldini olish, tabiatni muhofaza qilish, qashshoqlik va savodsizlikka barham byerish, sanoat xom ashyosi, enyergiya manbalarini yaxshilash, koinot va jahon okyeani ryesurslarini o’zlashtirish va shu kabilar bilan bog’liq bo’lgan muammolar tashkil etadi.

Har bir yoshlar tarbiyasida umuminsoniy qadriyatlar o’ziga xos o’rinni egallaydi. Biz yoshlarni ma’naviyatli, madaniyatli qilib voyaga yetkazishimizda albatta umuminsoniy qadriyatlar o’z ta’sirini ko’rsatishi shart. Agar ular bo’lmasa, tarbiya tizimi ishdan chiqadi.

Tarbiya tizimini to’liq yo’lga qo’yishda madaniy va ma’naviy omillar muhim rol o’ynaydi.

Madaniyat (M). O’zbyekiston Ryespublikasida mustaqillik yillarida jamiyatni yangilash sohasida olib borilayotgan islohatlar bilan bir qatorda madaniyatni yuksaltirishga ham alohida e’tibor byerildi. Xalqimizning ma’naviyat qadriyatlariga hurmat bilan munosabatda bo’lish, ularni asrab-avaylash va rivojlantirish, muqaddas dinimiz urf-odatlarimizni, ilmiy, madaniy myerosimizni tiklash davlat siyosati darajasiga ko’tarildi. «Davlat tili to’g’risida»gi (21.10.1989y.) Qonun, «Kadrlar tayorlash milliy dasturi» (29.08.1997y.) ning qabul qilinishi, O’zbyekiston Badiiy Akadyemiyasi (1997y.), O’zbyekiston davlat konsyervatoriyasi (2002y.), O’zbyek milliy akadyemik drama tyeatri (2002y.), Estrada musiqasini rivojlantirish to’g’risidagi va boshqa bir qancha qaror va farmonlarning qabul qilinishi, bir qancha mutafakkir va allomalarimizning muqaddas nomlari tiklanib, yubilyeylari xalqaro miqiyosda kyeng nishonlanayotgani davlatimiz tomonidan M.ni rivojlantirishga ko’rsatilayotgan g’amxo’rlikning amaliy ifodasidir.[26]

Madaniyat – dunyo to’g’risidagi tasavvurlar boyliklari va muayyan turmush tarzining umumiyligi bilan bog’liq bo’lgan odamlar uchun umumiy axloq qoidalari tizimi. Madaniyatni o’zlashtirish, o’rgatish yoki o’qitish yordamida amalga oshiriladi. Shaxsning (axloqiy, siyosiy, kasbiy va hokazo) madaniyati bilimlar, malakalar, ko’nikmalar, axloqiy qobiliyati, axloqiy va estyetik rivojlanish, dunyoqarash, odamlar bilan o’zaro muloqotlarining usullari va shakllari, shaxsiy qobiliyatlarining rivojlanish darajasi kabi faoliyatda amalga oshiriladigan insoniy kuchlar va qobiliyatlarni o’z ichiga oladi.

Shaxsning madaniyat darajasi uning umumlashgan madaniy myerosga erishganligi, o’ziga xos qobiliyatlarning rivojlanish darajasi bilan byelgilanadi.

Madaniyat (arabcha «madaniyat» - madinalik, shaharlik, tarbiya ko’rganlik) – «madaniyat» so’zi musulmonlarning aziz tutadigan joyi Madina shahri nomidan kyelib chiqqan, chunki ilk musulmonlar ta’lim – tarbiyani asosan Madinada olganlar.

Madaniyat – bu shaxs xulq-atvori, muomalasi va xatti-harakatlarining ma’lum kyetma – kyetlik asosidagi shakllangan tizim.

Madaniyat lotincha «cultura» so’zi asosida paydo bo’lgan. Uning ma’nosi «parvarish qilish», «ishlov byerish» ko’rinishlarida ifodalanadi.

Madaniyat – arabcha so’zdan olingan bo’lib, u jamiyatni ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma’naviy hayotida qo’lga kiritgan yutuqlari majmuidir.

Madaniyat – insoniyat faoliyati mahsuli natijasi sifatida, insonlarning moddiy va ma’naviy faoliyatlari jarayonlarida vujudga kyeladi. Olimlarning izohlashicha, madaniyat kyeng ma’noli tushuncha bo’lib, u ijtimoiy amaliyotda va ongda mustahkamlanadigan faoliyatning moddiy – ma’naviy mahsulotlari: ijtimoiy hayot va ishlab chiqarishni tashkil etish shakllari, kishi holati hamda uning faoliyati turlari yig’indisidan iboratdir.[26]

Ma’naviyat (arabcha «ma’naviyat» - ma’nolar majmui) – kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmui. Ma’naviyat mafkura, tafakkur tushunchalariga yaqin va ular bir – birlari bilan bog’liq tushunchalardir. Ma’naviyat – insonning ongi, aqliy qobiliyatini, ruhiy kyechinmalarini yaxshiliklarga, ezgu niyatlarga to’la qalbini ifodalovchi ko’p qirrali tushuncha.

Ma’naviyat – kishining ichki, ruhiy, axloqiy qiyofasi tushunchasi bo’lib, ma’lum bir axloq mye’yorlari, maromlari asosida yashash tarzi, umuman hayotdir.

O’rta Osiyo xalqining eng qadimgi «Avyesto» diniy kitobining og’zaki vujudga kyela boshlashi natijasida, ya’ni miloddan 3000 yillar muqaddam shakllanib kyelgan G’arb va jahondagi boshqa mamlakatlarda yashovchi xalqlar ma’naviyatiga zid o’laroq **uyat, andisha, sharm-hayo, ibo, or-nomus, iffat, g’urur, izzat-nafs, qadr, insonparvarlik, muruvvat** kabi axloq mye’yorlariga asoslangan insonning ruhiy, axloqiy qiyofasi bo’lib, shular asosida tashkil topgan urf-odatlar, milliy an’analar va turmush kyechirish tarzi hisoblandi (*Abdurahmonov A.*).

Odamiylik – chin (haqiqiy) insonga xos fazilat bo’lib, aql-zakovat myevasidir. Odamiylikning zamirida yaxshilik, sofdillik, odillik, myehr-muhabbat, vafo-sadoqat, oqibat, shafqat, adolatu-sahovat yotadi.

Odamiylik – odob mye’yorlaridan biri bo’lib, odamlarga kundalik hayotda insonparvarlik munosabatida bo’lishlikdir. Odamiylik dyeganda o’zida kishilarga nisbatan hurmat, ishonchni his qilish, kamtarlik, to’g’rilik, samimiylik kabi xislatlarni mujassamlashtirishga nisbatan aytiladi. Odamiylik odamlar orasida kamol topadi va ijtimoiy munosabatlarda o’z aksini ko’rsatadi .[27]

Odob – insonni ma’naviy kamolotga yetaklovchi jarayondir. Odob bolalikda shakllanadi. Yosh ulg’ayishi bilan insonning odob darajasi kyengayib boradi. U kishi faoliyatini byelgilovchi jarayon bo’lib, uni xatolaridan saqlaydi. Natijada kishining xulqiy go’zalligi ortadi.

Odob (arab. adab so’zining ko’pligi) – jamiyatda e’tirof etilgan xulq normasi. Shaxs ma’naviy hayotining tashqi jihatini ifodalaydi va o’zgalar bilan munosabat (oila, myehnat jamoasi, turli marosimlar)da namoyon bo’ladi. Odob nyegizida axloqning ba’zi tamoyil va mye’yorlari, shuningdyek, maqsadga muvofiqlik va go’zallik (estyetika) talablari yotadi. Odob kishining jamoat orasida o’zini qanday tutishi, odamlar bilan qay yo’sinda muomala qilishi, o’z turmushi, bo’sh vaqtini qanday tashkil etishi, inson tashqi qiyofasi qanday bo’lishi lozimligiga tyegishli qoidalar (masalan, sharm-hayo, kamtarlik, xushmuomalalik kabilar)ni o’z ichiga oladi. Odob ta’lim-tarbiya, amaliy tajriba jarayonida shakllanadi. [27]

Oriyat – or-nomusdan tashqari izzat-nafs, qadr tuyg’usidir. Odatda oriyatli odamlar o’zlari va oilalarining izzat-nafslarini, qadrlarini yuksak tutadilar, shuningdyek, o’zgalarni ham qadrlay biladilar.[27]

Sabr - g’am-kulfat, azob-musibatlarga chidash, toqat qilish, o’z ixtiyori bilan nafsini tiyish; qanoatli bo’lish. Islomda to’g’ri yo’ldan adashmasdan borish uchun kishi o’z mayllarini so’ndirishi lozimligi ta’kidlanadi. Sabrli bo’lish musulmonlarning asosiy fazilatlaridan biri hisoblanadi. Qur’onning bir nyecha oyatlarida musulmonlarning sabrli bo’lishiga da’vat bor.

Hadislarda inson uchun sabrdan yaxshiroq va ulug'roq nye'mat ato etilmagani bayon etilgan. Kishi og'ir paytda bardosh bilan, nye'mat yetganida shukr va yaxshilik bilan sabr qilishi kyerak. (O'zME. T.: 2004, 7-tom, 407-byet).

Dyemak, yoshlarni har tomonlama komil inson qilib voyaga yetkazishda insonning ma'naviy kuch-quvvati muhim omil hisoblanadi. Bu borada biz kyeyingi qismda batafsil to'xtalib o'tamiz.

1.2. Tarbiya tizimini shakllantirishda buyuk siymolar roli.

Yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar og'ushida tarbiyalash juda qadimdan yo'lga qo'yilgan. Barcha xalqlar, millatlar, elatlar diniy ravishda bir birlari bilan aloqada bo'lishgan. Bunga albatta har bir davrning eng ilg'or, ma'rifatparvar insonlari byeqiyos hissa qo'shishgan.

Xalqimizning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari, xulq-atvorga oid xislatlari XI asrda yashab ijod etgan ulug' olim, mutafakkir **Mahmud Qoshg'ariyning «Dyevonu lug'atit turk»** asarlarida kyeng bayon etilgan. Ushbu asarlarda qadimgi turkiy xalqlar tili tarkibiga kirgan so'zlarning arabcha izohli tarjimasi byerilgan. Bu kitobni qadimiy turkiy tilning izohli lug'ati dyeyish mumkin.

«Dyevon»dagi qo'shiqlarda tabiat manzaralari, ov va jang tasvirlari, syevgi-muhabat tuyg'ulari, o'git-nasihatlar o'z ifodasini topgan. Shye'rlarda ilm olishning qadri, bilimli, donishmand kishilarni hurmat qilish, myehmondo'stlik, xushxulqlik, mardlik, jasurlikni targ'ib etuvchi, o'z manfaatini ko'zlagan molparast, baxil, ochko'z, do'stiga va xalqiga xiyonat kabi salbiy tomonlarini qoralaydigan shye'rlar ko'p uchraydi. Bunday shye'rlar turkiy xalqlar qadim-qadimlardan boshlab inson shaxsini shakllantirishda ta'lim-tarbiyaga katta e'tibor byerganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, pand-nasihatlarda asosiy o'rinni ilm olishga undash, uning foydalari, ilm ahlini hurmat qilish to'g'risidagi fikrlar egallaydi. Yoshlarni ilmli kishilarga yaqinlashish, ulardan o'gitlar olishni maslahat byeraladi.

«Dyevonu lug'atit turk» asarida xalqning ta'lim-tarbiyaga oid tajribalari ifodalangan maqollar ham mavjud. Maqollarda ham qo'shiqlardagi kabi do'stlik va hamkorlik, myehnatga muhabbat, ilm olishga va kasb-hunar egallashga undash, vatanparvarlik va qon-qarindoshlik tuyg'usi tyejamkorlikning ahamiyati, isrofgarlikning oldini olish, adolat va adolatsizlik, yaxshilik va yomonlikning oqibatlari, xulq-odob qoidalari, sihat-salomatlikni saqlashga oid o'gitlar talqin etiladi.

Dyemak, kishilarni mukammallashtirishga xizmat qiladigan «Dyevonu lug'atit turk» asaridagi shye'riy parchalar, maqollar ezgulikni targ'ib qilgan, insonning kamolga yetishiga katta ta'sir etgan. Ushbu jihatlari bilan Mahmud

Qoshg’ariyning «Dyevonu lug’atit turk» asari bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yusuf Xos Hojib O’rta Osiyoning yirik shaharlaridan biri Bolasog’unda tug’ilgan. Uning hayoti haqida batafsil ma’lumot bizgacha yetib kyelmagan. Lyekin u o’zining 1069-1070 yillarda yozgan **«Qutadg’u bilig»** («Saodatga yo’llovchi bilim») asari bilan butun dunyoga ma’lum bo’lgan mutafakkirdir.

«Qutadg’u bilig» ta’lim va tarbiya, ma’naviy kamolotning yo’l-yo’riqlarini, usullarini, chora-tadbirlarini o’zida mujassamlashtirgan, axloq va odobga oid darslikdir. Ushbu asarda mutafakkir o’zining axloqiy-siyosiy va pyedagogik fikrlarini bayon qilgan.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg’u bilig» asarida inson kamoloti masalasi markaziy masala bo’lib hisoblanadi. Mazkur asarda insonning jamiyat va hayotda tutgan o’rni, burch va vazifalari haidagi muammolar o’ziga xos bir tarzda bayon etiladi. Mutafakkir kitobning an’anaviy boshlanmasidan kyeyinroq insonning haqiqiy baxti bilimda ekanini bayon etadi. Yana ilm-zakovatning ahamiyati haqida qator boblarda ham fikr yuritish bilan birga unga alohida boblar ham bag’ishlangan. Lyekin olim faqat ilm-ma’rifatning ahamiyatini ko’rsatibgina qolmaydi, u bilim va zakovatning amaliyotdagi o’rnini ham yoritadi.

Yusuf Xos Hojib bilimni buyuk, o’quvni ulug’ dyeb ta’riflaydi. Chunki zakovatli inson ulug’ bo’ladi, bilimli kishi buyuk bo’ladi, dyeb ilmli kishilarni asl toifadagi kishilarga qo’shadi. Olim ezgu ishlarning barchasi ilm tufayli amalga oshirilishi mumkinligini aytadi. O’sha davrdayoq olim «Bilim hatto osmon sari yo’l ochur», dyeb bashorat qiladi.

Yusuf Xos Hojib olimlarni hurmat etish kyerakligini ta’kidlab, ilm ahlini qadrlasa, ilmsizlarni johil kishilar dyeb biladi. U bilimlilik va bilimsizlikning oqibatlari haqida ham fikr yuritadi. Inson bilimsiz, nodon, johil bo’lsa, yaramas ishlar qilishi, aksincha, bilimli, dono, zukko bo’lsa, ezgu ishlarni ro’yobga chiqarishini ta’riflash bilan kishilarni tinmay ilm olishga undaydi.

Yusuf Xos Hojib insonni kamolga yetkazishning yana bir va eng muhim tomoni uni axloqiy kamol toptirish, dyeb qaraydi. Mutafakkir o’zining axloqiy

qarashlarini, ya’ni ijtimoiy munosabatlar, jamiyatning barcha tabaqalari o’rtasidagi axloqiy munosabatlarni amaliyotga tayangan holda yoritadi. Olim insonning haqiqiy kamolga yetishida aqliy va axloqiy tomondangina emas, balki jismoniy tomondan ham sog’lom bo’lishi kyerakligiga katta e’tibor byeradi.

Yusuf Xos Hojib insonning kamolga yetishining yo’l-yo’riqlari, usullari, chora-tadbirlarini yuksak badiiy mahorat bilan yoritib byeradi. Shuning uchun ham bu asar o’zining ilmiy, ma’rifiy, tarbiyaviy ahamiyatini shu paytgacha saqlab kyelmoqda.

Qoraxoniylar hukmronligi davrida ta’limiy-axloqiy jihatdan eng yuksak sanalgan asarlardan biri **Ahmad Yugnakiyning «Hibatul-haqoyiq»** («Haqiqatlar sovg’asi») asaridir. Mazkur asar mazmuni ham o’z davrining ijtimoiy, siyosiy, diniy, axloqiy, iqtisodiy masalalari tashkil etib, unda o’sh davrdagi ta’limiy-axloqiy asarlarda bo’lgani kabi bilimlilik, adolat, saxovat, muruvvat kabi xislatlar ulug’lanadi, yetuk insonni tarbiyalash g’oyasi ilgari suriladi.

Asar o’n to’rt bobdan iborat. Dostonning dastlabki 4 bobi an’anaga ko’ra muqaddima bo’lib, byeshinchi bobdan asosiy qism boshlanadi. Bu boblarda, asosan bilimning ahamiyati, jaholatning zarari, til odobi, dunyoning foniyligi, saxovat va baxillik, kamtarlik hamda axloqiylikning eng muhim xususiyatlari tarannum etiladi.

Ahmad Yugnakiy o’zining insonni kamolga yetkazish haqidagi qarashlari bilan pyedagogik fikr taraqqiyotida o’z o’rniga ega. U inson kamoloti uchun muhim bo’lgan aqliy va axloqiy qoida va talablarni o’zida mujassamlashtirgan «Hibatul-haqoyiq» asarida komil insonni shakllantirishning o’ziga xos tizimini yaratdi. Bunda u insonni kamolga yetkazishning eng muhim va asosiy myezonlaridan biri – insonning bilimga ega bo’lishi, ya’ni unga aqliy tarbiya byerish dyeb bildi. So’ng ma’naviy-axloqiy kamolga yetkazuvchi so’z odobi, insondagi halollik, rostgo’ylik, saxiylik, kamtarlik, samimiylik, qanoat, chinakam do’st bo’lishni eng muhim insoniy xislatlar sifatida ta’riflaydi va bularga qarama-qarshi bo’lgan jaholat, baxillik, ochko’zlik, yolg’onchilik, takabburlik, zolimlik, shoshqaloqlik kabi millatlarni qoralab, ularning yomon oqibatlarini ko’rsatadi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Ahmad Yugnakiyning «Hibatul-haqoyiq» asari xalqni, Ayniqsa, yoshlarni ma'naviy kamolotga yo'llaydi, ijtimoiy hayotdagi kishilar o'rtasidagi ziddiyatlarni ahillik, saxovat, yaxshilik bilan hal etib, ochko'zlik, baxillik, jaholatni ilm-ma'rifat bilan bartaraf etishni da'vat etadi.

«Hibatul-haqoyiq» asaridagi ma'rifiy-tarbiyaviy masalalar yuksak badiiy mahorat bilan ifodalanganligi uchun ham bu asar nyecha asrlardan buyon ham o'z ahamiyatini yo'qotmay kyelmoqda.

Xo'ja Ahmad Yassaviy hayoti, vafot etgan yillari haqida turlicha ma'lumotlar mavjud. jumladan, mavlono Xusomidin Sig'noqiy «Xo'ja Ahmad Yassaviy 130 yil umr ko'rgan», dyeb yozadi ayrim ma'lumotlarga qaraganda, u zoti Sharif payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomga e'tiqod yuzasidan 63 yoshga kirganda yer tubida, g'orda yashab hayot kyechirganlar. Lyekin u yerda nyecha yil yashaganlari Aniq ma'lum emas. Ammo o'zlarining hikmatlarida yozilishicha, 125 yoshga kirganligi haqida ma'lumot byerilgan. Shu yoshda ham tyetik bo'lib, hikmat misralarini bitgan.

Xo'ja Ahmad Yassaviy taxminan 125-130 yoshlar orasida, ya'ni (1041 yilda tug'ilgan) 1166(67) yilda Yassida olamdan o'tgan. Ulug' bobomiz Jahongir Amir Tyemur 1395-1397 yillarda uning kichik qabri ustiga ulug'vor bino qurdirgan bo'lib, u hamon o'zining salobati, ko'rkamligi bilan ziyoratchilarni o'ziga maftun qilib kyelmoqda.[17,18]

Shoirning Yassaviy taxallusi bilan qoldirgan adabiy myerosi asosan to'rtliklardan iborat. Shuningdyek, uning adabiy myerosida ayrim g'azal va masnaviylar ham mavjud. shoir ijodining g'oyaviy yo'nalishi tasavvufona bo'lib, kishilarni bu dunyoda pok, halol, byeozor, yetim-g'ariblarga myehr-shafqatli bo'lib yashashga da'vat qilishdan iborat. Bu yo'lda insonlar o'zlarini turli nojo'ya yo'llarga boshlovchi nafsni jilovlashga chaqiradilar.

Ahmad Yassaviy Yusuf Hamadoniyga shogird to'shadi va uning ta'limotini rivojlantirib «Yassaviya» tariqatini yaratadi. «Yassaviya» tariqatining barcha aqidalari Ahmad Yassaviyning asosiy asari bo'lmish «Hikmat»da mufassal bayon etilgan. «Hikmat»da o'z ql kuchi, pyeshona tyer iva halol myehnati bilan kun

kyechirish, Alloh taolo visoliga yetishish yo'lida insonni botinan va zohiran har tomonlama takomillashtirish kabi ilg'or umuminsoniy qadriyatlar ifoda etilgan. Mol-dunyoga, boylikka va davlat orttirishga mukkasidan kyetgan, xasis va ochofat kishilarni Yassaviy byeayov tanqid qiladi.

XI asrning 82–83-yillarida g'arbiy Eron podshohining nabirasi Kaykovus ibn Iskandar o'z o'g'li Gilonshohga bag'ishlab «Nasihatnoma»sini yaratadi va o'sha davr an'anasiga ko'ra uni bobosi podshoh Shamsul-maoliy Qobus sharafiga «Qobusnoma» dyeb ataydi.

«Qobusnoma» 1860 yilda o'sha davrda hali 16 yoshli shahzoda bo'lgan Muhammad Rahimxon Fyeruz (1844-1910) topshirig'i bilan buyuk shoir va mutafakkir Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan birinchi bo'lib o'zbyek tiliga tarjima qilingan.

«Qobusnoma» pand-nasihat tarzida yozilgan bo'lib, mana bir nyecha asrlardan byeri xalqlarni, jumladan yoshlarni ma'naviy hayotga tayyorlashda, ularni har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalashda muhim qo'llanma bo'lib kyelmoqda.

Kaykovus odamlarning xislatlarini uch xilga bo'ladi: biri aql, biri rostlik, yana biri juvonmardlikdir. U bilim va aqlning ahamiyatini ulug'lar ekan, uni mol-dunyodan ham yuqori qo'yadi.

Asarda yoshlar tarbiyasida – juvonmardlik talablaridan eng muhimi – axloq tarbiyasi, dyeb ko'rsatiladi. U yoshlarda insonga nisbatan insoniy munosabatda bo'lish, adolatlilik, samimiylik, saxiylik kabi xislatlarni tarkib toptirishni istaydi va asarning boshidan oxirigacha ana shu ezgu maqsadini amalga oshirishga harakat qiladi. Ko'rinib turibdiki, Kaykovus qarashlarida inson tarbiyasi omili muhim o'rin tutadi. U axloqlilikning birinchi byelgichi suxandonlik dyeb biladi. U notiqlikda rost so'zlash kyerakligini ta'kidlaydi.

Kaykovusning axloqiy ugitlari kitobda ota-ona haqqini bilish bilan boshlanadi. Unda Kaykovus Qur'on va Hadislardagi talablardan kyelib chiqqan holda o'zining nuqtai nazarlarini bayon qiladi: «O'z farzanding syening haqingda qanday bo'lishini tilasang, syen ham ota-onang haqida shunday bo'lg'il, nyedinkim

syen ta-onang haqida nye ish qilsang, farzanding ham syening haqingda shundoq ish qilur, chunki farzand myevaga, ota-ona daraxtga o'xshaydir».

Kaykovus oilada ota vazifasi va burchiga alohida e'tibor byeradi. Farzand tug'ilganda avvalo unga yaxshi ot qo'yish, undan so'ng aqlli va myehribon murabbiyga topshirish, o'qitish, ulg'aya boshlaganda kasb-hunar o'rgatish, harbiy ish bilan tanishtirish, so'ng suvda suzishni o'rgatish kyerak, dyeydi.

Kaykovus otaning burchi yana o'z farzandiga adab ham o'rgatishda, dyeb ta'kidlaydi. U ilm, hunar va adabni farzandga myeros qoldirish har bir otaning farzandi haqqini bajargani, dyeb hisoblaydi.

Kaykovus otalarning o'z farzandlariga nisbatan qattiqqo'l bo'lishini talab etadi. Lyekin bolalarni jazolashni otaning o'zi emas, murabbiy tomonidan bajarilishini istaydi. Chunki otaning o'z qo'li bilan farzandini jazolashi unda adovat hissini paydo qaladi. Lyekin otadan farzand hayiqib tursin, agar u hayiqmasa, ota-onani xor qiladi, dyeb ta'lim byeradi.

Kaykovusning hayotda xulq-odob qoidalariga qanday amal qilish haqidagi, yoshlarni adolatparvar, insonparvar, saxovatli, qanoatli, muruvvatli bo'lishi haqidagi qarashlari ayniqsa diqqatga sazovor. Ular yaxshilik va yomonlik rtasidagi qarama-qarshilik asosida bayon etiladi.

Kaykovus yuksak axloqiylikning yana bir tarkibiy qismi do'stlik dyeb biladi va do'st tutmoq odobi haqida fikr bayon etar ekan, uning asosiy talablarini talqin etadi.

Asarda jismoniy tarbiyaga ham katta e'tibor byerilga, zyero Kaykovus asarini juvonmardlar tarbiyasiga bag'ishlar ekan, ularning eng avvalo jismonan sog'lom bo'lib kamolga yetishini alohida ta'kidlaydi.

Dyemak, Kaykovusning «Qobusnoma» asari XI asrda yuzaga kyelgan yirik tarbiyaviy asardir. Bunda o'sha davrga xos har bir yosh egallashi zarur bo'lgan aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiya bilan bog'liq faoliyat turlari: otda yurish, myerganlik, suvda suzish, harbiy mashqlar san'ati, ifodali o'qish, xattotlik san'ati, shye'r yoza olish, musiqiy bilimga ega bo'lish, shatranj va nard o'yinini bilish kabilar ham o'z ifodasini topgan.

Kaykovusning katta xizmati shundaki, u yoshlarni hayotga tayyorlashda ularni har tomonlama kamolga yetkazishning nazariy masalalarini amaliy faoliyatga tadbiqi nuqtai nazaridan ifodalashi bilan hamma zamonlarda, har qanday tuzumda ham o’z qimmatini yuqotmadi va amaliy hayot dasturi sifatida o’z o’rniga ega bo’ldi.

Muhammad ibn Al-Xorazmiy (783-850). Jahon ilm-ma’rifatining buyuk nomoyondasi Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy taxminan 783 yilda Xorazmiyda dunyoga kyelib, 847-850 yillar oraligida Bog’dodda vafot etgan.

Xorazmiy tug’ilib voyaga yetayotgan davrda Movarounnahr yirik madaniy va savdo markazlaridan biri edi.

Olimning to’liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy Al-Majusiydir, "Abu-Abdulloh Muhammad " Islomga o’tganlarga byeriladigan an’anaviy ism bo’lgan. Xorazmiyning avlodlari majusiy koxinlaridan, ya’ni "Mug’ullar" dan bo’lib, islomni otasi qabul qilgan bo’lishi kyerak. Ilmiy adabiyotlarida yozilishiga ko’ra Xorazmiy boshlang’ich ma’lumotni o’z uyida olgan, chunki uning otasi qadimiy diniy hamda dunyoviy bilimlardan xabardor bo’lgan. Shu tufayli al-Xorazmiy bolaligidanoq bu ilmiy manbalardan o’rganish imkoniyatiga ega bo’lgan. Muhammad Xorazmiy matyematika bilan juda byerilib shug’ullangan, bu sohaga oid barcha asarlarni qunt bilan o’rgangan, Arab, fors, xind, yunon tillarini ham o’rganib, bu tilda yaratilgana asarlarni ham o’qiy oladigan bo’ladi. Lyekin Xorazmiyning vatanidan chyetda yashaganligini turlicha sharxlashadi. Chunonchi otasi majusiy koxinlardan bo’lganligi uchun ham arab mutassabbilari uni ta’qib qilganligi sababli u Xorazmni tashlab kyetishga majbur bo’lgan, dyegan fikrlar ham mavjud.

Xorazmiyshunos olim A.Axmyedov xalifa Xorun ar-Rashidning o’g’li Ma’mun-ar Rashid Marvda xalifa noibi turganda saroyida juda ko’p olimlarni to’plagan, so’ng xalifa bo’lib ko’tarilgach ularni ham Bog’dodda olib kyetganini ta’kidlaydi.

Biz A.Axmyedovning fikriga qo’shilgan holda yana quyidagilarni ham bayon etmokchimiz.

Buning sabablari **-birinchilardan**, o’sha davrda barcha ilmga intilgan olimlar ma’lum fanlarni egallab olganda so’ng ilm-fan markazlariga safar qilganlar va u yerda yetuk olimlar bilan muloqotda bo’lib, turli fanlar bo’yicha baxs-munozara yuritganlar maxsus tayyorgarlikdan va sinovlardan o’tganlar, o’zlarini fan olamida sinab ko’rganlar. **Ikkinchidan**, xalifalikda ilm markazi sanalgan Damashq va Bog’dodda ilm-fanning taraqqiy etganligi va shaxsan xalifalarning ilm-fan taraqqiyotiga xomiylik qilganligi ham olimlarni jalb etgan.

"Baytul Xikma" da matyematika, gyeodyeziya, gyeografiya falakkiyot va boshqa sohalar bo’yicha tadqiqotlar olib borildi va al-Xorazmiy makzabi yaratiladi. Olimning ayniqsa, matyematikaga oid ilmiy myerosi jahon ahamiyatiga ega bo’ldi.

Xalifa al-Ma’mun xatto Muhammad al-Xorazmiy boshchiligida Xindiston va Rum (Vizantiya) Xazariya (Volganing quyi oqimidagi) gi o’lkaga bir nyecha marta ilmiy safarlar uyushtiradi.

Olim insonning kamolga yetishi va insoniy munosabatlarda ilm-fanning muhimligi g’oyasini ilgari so’rgan holda pyedagogik fikr tarakkiyotida ham munosib urin egallaydi. Xorazmiy matyematika, gyeografiya, gyeodyeziya, falakkiyot sohalarida yirik tadqiqotlar olib borgan. Lyekin u matyematika sohasidagi yangilik yaratgan nazariyotchi hamda pyedagog-uslubiyatchi olim sifatida tarixda qolgan.

"Al-Jabr va muqobala" asari bilan ham matyematika fanini rivojlantirib o’zidan avvalgi bilimlarni o’rgandi va ularni sintyezlashtirish hamda amalda qo’llash usullarini bayen etdi.

Shu asar tufayli "Al-Xorazmiy" nomli lotincha transkripsiyada "Algoritm" shaklini oldi, kyeyinchalik hozirgi zamon hisoblash matyematikasining asosiy tushunchasi algoritm algorifmga aylandi. U matyematikaning nazariy rivojlanishi bilan birga, undan turmushda foydalanish yo’llarini ham byerdi, myeros taqsim qilishda vasiyatnomalarni tuzishda, mol taqsim etishda odamlarga kyerak bo’ladigan amaliy ishlarga zarur bo’lgan hisoblarni taqdim etdi.

Xorazmiyning matyematikaga oid ikkinchi kitobi "Xind arifmyetikasi haqida kitob" ("Hisob al xind")dir. Asar o'nlik tizimi raqamlari (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) ga bag'ishlangan.

Xorazmiy xindlarning falakkiyot va matyematikaga oid "Sindixind" nomli qo'llanmasini ukib, uning yangilish va kiyin tomonlarini kayta ishlab yangi boblar qo'shdi va uni "Kiskargan sindixind" ("Algoritm xind hisobi haqida") dyeb atadi. Asar faqat Sharqdagina emas. Yevropada ham qo'llanma sifatida shuxrat taratli. O'nlik tizimining kashf etilishi sanoq tizimida inklobiy uzgarish yasadi va ta'rif byeradilar. Yevropaga o'nlik tizim raqamlaridan foydalanib eng katta sonlarni yozish va joylarni anik kursatish X-XI asrlarda arablardan kirib kyelgan.

Xorazmiy arifmyetikaning algoritmlari bo'lgan kushish, ayrish, ko'paytirish, bo'lish koidalarini yaratgan. Turli "jins" dagi sonlarni ko'paytirish algoritmi ham byergan. Masalan, minut syekundlarni bir-biriga ko'paytirish uchun avvalo, bir xil shaklga kyeltirish ya'ni syekunl yoki minutga aylantirishni ko'rsatgan. Maxsus bobda kasr va mlmizdan chikarish amallarini yozgan.

Xorazmiy o'zining falakkiyotga doir ishlarida xindlarning falakkiyot jadvallarni tahlil etib, "Xorazmiy ziji" nomli bilan mashhur bo'lgan astronomiy jadvallar tuzdi.

Ma'lumotlarga ko'ra VIII-XV asrlarda hammasi bo'lib trigonomyetriya, falakkiyotga oid 100 ga yakin zij - jadval mavjud bo'lgan. Ularning qatoriga boshqa olimlar bilan birga Xorazmiy tuzgan zijlar ham bor.

Xorazmiyning "Sinus ziji"ri asari XII asrda lotin tillari tarjima etilib, bir nyecha asr mobaynida undan foydalanib kyelindi.

Bundan tashkari, "Kitob suratil ard" ("Yerning surati kitobi") gyeografiyaga oid dastlabki kitob sanaladi. Bu asar A.Axmyedovning taxminiga ko'ra xaritani tavsiflagan asardir. U Xorazimiyning ko'p yillar olib borgan tyekshirish-kuzatishlar ishlari natijasi bo'ldi. Unda olim Sharq mamlkatlari ustida kuzatishlar olib borib mamlakat va shaxarlarning harakatlarini tuzadi, nomlar ruparasida uzo'nlik va kyenglik darajalarini kursatadi. U gyeografiyaga oid yasashida Yerni kyetti iklimiga bo'ladi, yer xaritasini tuzadi. Tashkilotchilarning ma'lumotlariga

ko’ra olamning turt xaritasini tuzadi. Tadqiqotchilarning ma’lumotlariga kura-olamning turt xaritasi - Azov dyengizi, Nil daryosi Yakin va Urta Sharq mamlakatlari xaritasi saklanib kolgan. Uning yukoridagi asari ham Sharq va G’arbda katta ahamiyatga egadir.[15,16,1718]

Farobiy manbalarda "Al-faylasuf at-turkiy" dyeb yuritiladi. Farobiyning millati darhaqiqat turk bo’lib, Movarounnahrda Farb viloyatining Vasij qishlog’idagi xijriy 257 (myelodiy 873) yilda tug’ilgani, otasi armiya qo’mondoni bo’lgani aytiladi. Farobiy dastlab Marvda tahsil ko’rgan. Kyeyin Bog’dodga kyetdi. Falsafaga tyeran bir qiziqishi bor edi. Abu Mashr Mottabin Yunusdan mantiq darsi oldi. Oraliqda bir bora Xarronga kyetdi. Safarda Yuxonna bir Xaylon bilan tanishdi. Undan mantiq va falsafa ilmini o’rgandi. Ilm tahsilini qattiq syevganidan falsafiy madaniyatni ortirish uchun yana Bog’dodga qytdi; Yunon faylasufini va ayniqsa Arastu (Aristotyel)ning asarlarini sinchiklab o’rgandi. Islom ilmilarini ham yaxshi bilar edi. Yaxshilik qilishni syevar edi. Xalifa Mutadir zamonida atrofiga ziyo tarata boshladi.

Talay falsafiy asarlar yoza boshladi. Ba’zi asarlarni ham qulay anglashilsin dyeya sharh etdi. Bir asno Shom (Suriyaga) va Misrga kyetdi. Shomga qaytdi. Xalaf (Alyeppo) va Shom hududlarining sultoni Sayf ad-Davlat Farobiyga ko’p hurmat ko’rsatadi. Nihoyat Farobiy xijriy 339 (milodiy 950) yilda hayotdan ko’z yumdi. Undan juda ko’p asarlar myeros qolgan. Turli ilm sohalarida zamonning eng mashhur olimi edi. Ayniqsa, falsafa, mantiq, psixologiya, musiqa, matyematika va tib bilimlariga doir tadqiqotlari bilan kyeng shuhrat qozongan.

Abu Nasr Al Farobiy qalamiga mansur asarlari 160 dan ortiqdir. Ular "Talxisu Navomisu Aflotun" (Aflotun qonuniyalarini mohiyati) "Nufuzli shahar aholisining maslavi", "Baxt saodatga erishuvchi risola" va hakozolardir. Al Farobiy o’zining ko’p qirrali ijodi bilan kyelajak avlodni bilim va madaniyatga erishishida inson kamoldotiga alohida e’tibor byerdi.

Farobiy insonning kadr-qimmatiga, uning aql zakovanining ijodiy va bunyodkorlik kuchiga yuksak baho byeradi: inson Farobiy uchun shunchaki biologik bir mavjudod emas, u o’uz mohiyatiga ko’ra aql idroki tufayli hayvonot

dunyosi chyegaralaridan tashqariga chiqadi. Uning aql idroki myehnati bilan bir qatorda uni ijtimoiy jihatdan faol qilib qo'yyadi. Insonning hayoti stixiyali tarzda kyetishi mumkin emas. Bu hayot ongli va aniq maqsadni ko'zlagan bo'lishi, faqat shaxsiy emas balki, ijtimoiy ahamiyatga ham molik bo'lishi lozim.

Farobiy pyedagogik qarashlarida insonning barcha axloqiy imkoniyatlari yaxshilik va yomonlik, foyda va zarar haqidagi mulohazalarni) baxtga erishishdan iborat birdan bir maqsad myevasi dyeb biladi. Uning fikricha bir kishining baxti boshqalarning shaxsiy rohat farog'atiga erishishning zarur shartidir. Ijtimoyi va shaxsiy jihatlarning birligi orqaligina yalpi baxtga erishiladi.

Farobiyning fikricha barcha axloqiy normalar va qoidalar, yaxshi yoki yaramas, ijobiy yoki salbiy, axloqiy xatti harakatlar, xullas insonning barcha harakatlari uning o'z baxtiga erishishiga qanday munosabatda bo'lishi bilan baholanadi.

Bunday buyuk insonlar yosh avlodni har tomonlama tarbiyalashda o'zlarining byebaho hissalarini qo'shgan. Ular ta'lim-tarbiya tizimida:

- vatanparvarlik;
- insoniylik;
- xalqparvarlik;
- tinchlik;
- sadoqat;
- Vafodorlik;
- Bolajonlik;
- obodonlashtirish;
- qo'shnilar bilan ahil bo'lish;
- tabiatni avaylab asrash;
- insonlarning bir-birini avaylab asrashi;
- kattalarga hurmat;

- yoshlar tarbiyasiga jiddiy e'tibor byerish kyerakligini o'z asarlarida ko'rsatib o'tganlar.

Bitiruv malakaviy ishimizning 2-bobida ta’lim-tarbiya tizimida umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish usullari va vositalari to’g’risida fikr yuritamiz.

II BOB. BOShLANG’ICh SINF O’QUVChILARIGA UMUMINSONIY QADRIYaTLARNI SINGDIRISh TEXNOLOGIYaSI

2.1. Boshlang’ich ta’lim tizimida umminsoniy qadriyatlardan foydalanish

Boshlang’ich sinf o’quvchilarini har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashda umuminsoniy qadriyatlardan kyeng foydalanilmoqda. Shuning uchun ham bugungi kun o’quvchilari o’zlarining intyelyektual salohiyatini jadal suratlar bilan oshirib, ma’nan yetuklikka intilib bormoqda.

Umumta’lim maktablarida taxsil olayotgan boshlang’ich sinf o’quvchilarni tarbiyalashda ustozlar quyidagilarga e’tibor qaratilmoqda:

- o’quvchilarning sog’lig’i muntazam ravishda nazoratda bo’lishi;
- o’quvchilarning ota-onalari bilan suhbatlashib turishi;
- uyga byerilgan vazifalarni bajarishda nimalarga e’tibor byeriladi-yu, nimalarga e’tibor byerishmayapti;
- tabiatga bo’lgan munosabati;
- jamiyatga bo’lgan munosabati;
- maktabdagi o’quv anjomlarini qay darajada avaylab, asrashga harakat qilayapti;
- o’z o’rtoqlariga bo’lgan munosabati;
- qiziqishlari;
- e’tiqodi;
- dunyoqarashi;
- ustozlarga bo’lgan munosabati uzluksiz kuzatib boriladi va kyerakli maslahatlar byeriladi.

Jahon hamjamiyati Ona vatanimizni shu bilan tan olmoqdaki, bizning yurtimiz boshqa rivojlangan mamlakatlar qatorida tashqi siyosiy va iqtisodiy faoliyatini kyeng qamrovda yuritib kyelmoqda. Yoshlarimiz ma’naviy qadriyatlarimizni, o’z intyellyektual salohiyatini, imkoniyatini o’z yutuqlari bilan dunyo yoshlari oldida namoyish etib kyelmoqda. Bu bilan ular o’z xalqining butun jahonda to’la xuquqli, ma’naviyati yuksak, kyelajagi buyuk millat ekanligini isbotlamoqda.

Biz bilamizki, biron bir xalq, jamiyat ma’naviyatsiz rivojlana olmaydi, chunki ma’naviyat jamiyatni doimo bunyodkor g’oyalar bilan ta’minlab turadi. Shuning uchun ham bugungi kunda xalq xo’jaligining barcha sohalaridagi yutuqlar zamirida umuminsoniy qadriyatlar yotadi dyeyishimizga asos bor.

Jaxon xalq ta’limi tizimida olib borilayotgan har xil konfyeryensiyalarda, tanlovlarda umuminsoniy qadriyatlar zamirida milliy qadriyatlarimizni kyeng targ’ib qilinishi, o’zbyek xalq ta’limi tizimi o’z islohatlarini, istiqbolli ryejalarini amalga oshirib, yoshlarga kyeng imkoniyatlar yaratib bormoqda. Bu borada xalqning milliy ruhini mustahkamlash va rivojlantirish O’zbyekistonda davlat va jamiyatning eng muhim vazifasi ekanligi Pryezidyentimizning 2006 yil 25 avgustdagi «Milliy g’oya targ’iboti va ma’naviy - ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish to’g’risida» gi qarorida ham alohida qayd etilgan. Shuni alohida ko’rsatib o’tish kyerakki, ota-ona, oila va mahalla, tarixiy xotira, milliy g’urur, komil inson tarbiyasi bilan bog’liq tuyg’u va tushunchalarni yosh avlod qalbi va ongiga eng samarali usullar yordamida singdirish orqali ota-bobolarimizning ezgu orzularini, niyatlarini bugungi kun taraqqiyot talablari bilan uyg’unlashtirilgan holda amalga oshirib borish maqsadga muvofiq bo’ladi. Buning uchun ta’limning eng kichik bosqichidan boshlab, to oliy bosqichlarigacha ma’naviy kamolot dasturlarini uzluksiz amalga oshirib borish har bir kunimizning ehtiyoji va zaruriy shartlariga aylanishi kyerak. Umuminsoniy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish tyez va oson hal bo’ladigan jarayon bo’lmaganligi sababli ham biz bu ishni mumkin qadar oila tarbiyasidan boshlash zaruriyatini yoritishni maqbul dyeb topdik. O’zbyek oilalari syerfarzand bo’lganligi bois ham ularning sohib va sohibalari bolajon xalq dyeb e’tirof etiladi. Ota-bobolar myerosini aynan yoshlarga byeshikdan boshlab o’rgatib borish kyerak. Ana shundagina yoshlar o’z ota-bobolari singari buyuk insonlar bo’lib yetishadi. Bunga tarixdan misollar juda ko’p. Al-Xorazmiy, Ibn Sino, A.Navoiy, A.R.Byeruniy, Imom Buxoriy, Bobur, Nodira, Uvaysiy kabi buyuk shaxslarning faoliyatiga nazar tashlasak, ularning barchasiga oiladan boshlab katta e’tibor byerilganligi o’z tasdig’ini topadi. Yoshlikda olingan bilim o’z samarasini byergan. Shuning uchun ham bugungi kunda ta’lim va tarbiyaning

uzluksizligi, uzvuyligini ta’minlash borasida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. O’zbyekiston ta’lim tizimiga, unda olib borilayotgan islohatlarga ryeal qaraydigan bo’lsak, bir qator yutuqlar bilan birgalikda ayrim kamchiliklar uchrab turibdi. Bunday kamchiliklarga quyidagilarni ko’rsatib o’tish mumkin:

- ta’lim va tarbiya jarayonlarida Umuminsoniy qadriyatlardan unumli foydalanilmayotganligi;

- oila va ta’lim muassasalari o’rtasida hamkorlikning yaxshi yo’lga qo’yilmaganligi;

- ta’lim uzluksizligini ta’minlash jarayonlarida ayrim uzulishlar borligi;

- mumtoz adabiyotlarning tarjimalarida hamma uchun tushunarli bo’lmagan jumlalar ko’pligi;

- fanlarni bir biri bilan to’ldirish, intyegrasiyalash holatlarida uchraydigan ishonarsiz, asossiz holatlar;

- boshlang’ich ta’lim darsliklarining tyez almashtirilib turishi kabi holatlar bugungi kunda salbiy ko’rinishga ega. Bunday salbiy holatlardan forig’ bo’lish uchun esa DTS (davlat ta’lim standartlari) larning talablarini to’liq bajarish kyerak bo’ladi. Shundan kyelib chiqib, biz o’z ilmiy izlanishlarimizda umuminsoniy qadriyatlardan ta’lim-tarbiya jarayonlaridagi eng muhim vositalardan biri ekanligini yoritib byerishni maqsad qilib olganmiz. Umuminsoniy qadriyatlardan ta’lim-tarbiya jarayonlarida kyeng foydalarish uchun quyidagilarga e’tiborni qaratish maqsadga muvofiq dyeb hisoblaymiz:

Birinchidan - yoshlarning, ya’ni ta’lim oluvchilarning yosh davrlar xususiyati**;**

Ikkinchidan - individual xususiyatlarini o’rganish va unga amal qilish;

Uchinchidan - yoshlarning psixologik tayyorgarligini inobatga olish:

To’rtinchidan - ta’lim-tarbiya jarayonidagi o’quv fanlarining xususiyatlariga qarab umuminsoniy qadriyatlardan foydalanishni yo’lga qo’yish;

Byeshinchidan – umuminsoniy qadriyatlardan kyerakli joylarda asoslab, mantiqan foydalanish;

Ana shunda u o’z istiqbolini byelgilaydi.

O’zbyek davlati va xalqining mustaqilligi, ya’ni asriy orzu-istaklari ro’yobga chiqqan bugungi kunda ota-bobolar, ajdodlar shon- shuxratidan faxrlanish, mag’rurlanish, ulardan bizlarga myeros bo’lib qolgan ma’naviy boyliklarini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilish imkoniyati yaratildi. Ota-bobolarimizning boy milliy myerosini o’rganish jarayonida yoshlarimizda, ota-bobolarimiz hayoti, faoliyatidan faxrlanish tuyg’ularini paydo qilish o’tmishimizga bo’lgan hurmatni oshiradi va o’tmishdagi ota-bobolarimiz ruhlari oldidagi qarzdorlik hislarini paydo qiladi. Bunday tuyg’ularni shakllantirish uchun eng avvalo yoshlar ongiga milliy qadriyat to’g’risidagi tushunchalarni singdirib borish zarur bo’ladi.

Bugungi kunda, aynan ta’lim tizimida islohatlar amalga oshirilayotgan bir davrda, ta’lim tizimida qo’llanib kyelinayotgan ana’naviy ta’limni shakl va mazmunan o’zgartirish, yangilash-davr taqozasidir. Shuning uchun ham ta’lim tizimiga pyedagogik va axborot kommunikativ tyexnologiyalarini olib kirish orqali ma’lum bir samaradorlikka erishish mumkin.

Ta’lim-tarbiya jarayoniga axborot kommunikativ tyexnologiyalarini joriy etish orqali bir qancha qulayliklar yaratiladi. Shu narsani e’tibordan chyetda qoldirmaslik kyerakki, bugungi kunda axborot olish ko’lami har qachongidan ham kyengroq bo’lib, yetarli darajada ko’payib borayapdi. Dyemak, yurtimizda fan-tyexnika rivojlanib borgani sari axborot olish imkoniyati ham oshib boradi. Talabalarga talab doirasida ma’lumotlarni yetkazib byerishda fan-tyexnika yutuqlaridan unumli foydalanish zarur. O’sib ulg’ayib kyelayotgan yosh avlodni yetuk barkamol shaxs qilib tayyorlashda yangi axborot tyexnologiyalaridan o’z vaqtida va unumli foydalanishning istiqbolli tomonlari ko’zga tashlanmoqda. Qyech kimga sir emaski, ta’lim tizimida olib borilayotgan islohatlar yoshlarni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan. Ammo ta’lim jarayonlarida shunday bir achinarli holatlar ham ko’zga tashlanmoqda, bular an’anaviy dars tizimidan voz kyechmaslik holatlari. Pyedagogik tyexnologiyalardan foydalanmaslik, darslarni ijodkorlik bilan uyushtirmaslik. Mana shunday holatlar oqibatida talabalar darsning passiv, nofaol ishtirokchisiga aylanib qolmoqda. Bundan shunday xulosa kyeladiki, dyemak, o’qituvchilar yoshlarni to’liq dars

jarayonlariga jalb qila olmayapdilar. Ular o'rtasida ustoz-shogird tizimiga putur yetayapdi. Darsni to'g'ri tashkil qila olmaslik oqibatida yangi pyedagogik tyexnologiya imkoniyatlaridan foydalana olishmayapdi. Dyemak, mavzularni yoritishda darsliklardagi, ma'ruza matnlaridagi ma'lumotlar bilan chyeklanib qolishmoqda.

Tajribalar shuni tasdiqlamoqdaki, an'anaviy dars tizimidan voz kyechmaslik oqibatida talabalarda mustaqil fikrlash, dunyoqarashning boyib borishi, mavzularni to'liq idrok etish imkoniyati chyeklanib qolmoqda.

Ta'limning barcha bo'g'inlarida olib borilayotgan tub islohatlar asosan, yuqori malakali, zamon talablariga javob byera oladigan raqobatbardosh pyedagog kadrlarni tayyorlashga bo'lgan talabni, ehtiyojni qondirishga qaratilgan.

Bugungi kunning bo'lajak o'qituvchilaridan o'z faoliyatlarida zamonaviy axborot tyexnologiyalaridan byemalol, o'zgalar yordamisiz foydalana olishlari kyerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirishda pyedagogik tyexnologiyalardan foydalanib yoshlar ongiga yetkazilsa maqsadga muoffiq hisoblanadi. «Zamonaviy o'qituvchi yoki axborot muhitida (tyelyekommunikasiya vositalari, kompyutyer va kompyutyer tarmoqlari, multimyediya vositalari, intyernyet kabilar) faoliyat ko'rsata oladigan o'qituvchi axborot tizimlari va ularni boshqarishni bilishi, o'qitadigan fan mavzulari, bobi, qismlari bo'yicha ma'lumotlarni jamlash, yoki ma'lumot omborini shakllantirish, bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi kerak**». [21]**

Boshlang'ich ta'limda umuminsoniy qaddriyatlarni o'quvchilar ongiga singdirishda zamonaviy pyedagogik tyexnologiyalar muhim vosita hisoblanib uning yordamida milliy-ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish ham amalga oshiriladi. Chunki, zamonaviy pyedagogik tyexnologiyalar, aynan yangi axborot tyexnologiyalari bir qancha afzalliklarga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

Bular:

- talabalarni faollashtiradi;
- ijodiy yondashtiradi;

- vaqtini tyejaydi;

- qiziqishini orttiradi;

- mustaqil fikrlashga undaydi;

- idrok qilish ko’lami oshib, kyengayib boradi.

Aynan shunday zamonaviy axborot tyexnologiyalaridan unumli foydalanish orqali o’quvchilarda umuminsoniy qadriyatlarga bo’lgan qiziqish, ularni e’zozlash holatlari shakllanadi.

Bu o’z navbatida ta’lim samaradorligining oshishiga olib kyeladi. Bunday usullardan foydalanish (kompyutyer imkoniyatidan) ijobiy natija byeradi. Zamonaviy axborot tyexnologiyalaridan foydalanib umuminsoniy qadriyatlarni o’rgatish o’quvchilarni har tomonlama erkin fikrlashga, ijodiy yondashuvga, dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishiga sharoit tug’diradi.

Dars jarayonida o'quvchi umuminsoniy qadriyatlarni tahlil qilish bilan bir qatorda ularga bo'lgan e'tiqodini, hurmatini, munosabatini bildiradi. An'anaviy tarzda olib borilgan darslarda o'quvchilar bir xillikdan zyeriksalar, bunda esa faol ishtirokchiga aylanadi. Shuni qayd etish lozimki, umuminsoniy qadriyatlar asosida o'quvchilargata'lim-tarbiya byerishda:

- Vataniga sodiqlik;
- sinfdoshlarini hurmat qilish;
- o'quvchilarni ona vatanini syevish va insonparvarlik istagida tarbiyalash istagining mavjudligi;
- o'z ona xalqining ma'naviyatidan g'ururlanish;
- qadriyatlarni ardoqlash;
- bunyodkor g'oyalar sohibi bo'lishi;
- milliy g'oya, milliy ongning rivojlanganligi;
- uning oliyjanobligi;
- ma'naviy pokligi;
- kasbini syevishi;
- tinmay izlanishda bo'lishi;
- o'zini qo'lga ola bilishi;
- irodasining mustahkamligi;
- idrok qilish qobiliyatining yuqoriligi;
- his-tuyg'ularni jilovlay olishi;
- pyedagogik-psixologik bilimlarga ega bo'lishi va uni qo'llay olishi;
- ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda intyegrativ yondashuvni amalga oshirishi;
- pyedagogik mahoratni egallashga harakat qilishi;
- zamonaviy pyedagogik tyexnologiyalarni dars jarayoniga olib kirishi;
- jamiyat oldidagi burchini anglay olishi;
- darsda ijobiy fikrlarni shakllantira olishi kabilardir.

Ular to'laqon amalga oshishi uchun bugungi kunda o'zlarini pyedagogik faoliyatga tayyorlayotgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish jarayonlarida ularga har bir ota-ona o'z farzandini

ishonib topshirish bilan bir qatorda ularda yuksak pyedagogik madaniyatni va farzanflarini o'qitishda mahoratli bo'lishini istaydilar. Shuning uchun ham bugungi kunda, pyedagogik kadrlarni tanlashda raqobat bozori maydonga kirib kyelmoqda.

O'zbyekiston Ryespublikasi o'zini mustaqil davlat dyeb e'lon qilgan kundan boshlab, pryezidyent I.A.Karimov tomonidan yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash masalasi olg'a surildi. Ta'lim-tarbiya jarayonini tubdan isloh qilish davr talabi ekanligi ko'rsatib o'tildi.

Ta'lim-tarbiya jarayonini yangilash va uning mazmunan isloh qilinishi bugungi kunda o'zgacha mazmun kasb etmoqda. Ta'lim jarayoniga axborot tyexnologiyalarining olib kirilishi, o'quv jarayoni tizimining yangilanishini emas, balki bu jarayonda faol ishtirok etadigan o'qituvchining va o'quvchilarning faoliyatini ham takomillashtirish zaruriyatini yuzaga kyeltirdi.

Talabalar o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil ettirish bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish evaziga ularni har tomonlama bilimli, e'tiqodli, or-nomusli shaxs bo'lib tarbiyalanishlariga shart-sharoit yaratib byerish bugungi kun oliy ta'lim muassasalari faoliyatining mazmunini tashkil etmoqda. Shuning uchun ham bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida yoshlar ma'naviy dunyoqarashini boyitishga qaratilgan bir qancha amaliy ishlar amalga oshirilmoqda.

Qar qanday sharoit va vaziyatda ham yoshlarimizga milliy-ma'naviy qadriyatlarni singdirish orqali ularda milliy iftixor tuyg'usini shakllantirish zaruriyati yotadi. Uni amalga oshirishda esa, bir qancha intyerfaol usullardan foydalanish mumkin bo'ladi. Biz ham o'z izlanishlarimiz jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishda kompyutyerli muloqotli ishchi dasturdan kyeng foydalanishni maqsadga muvofiq dyeb bilamiz.

2.2. Boshlang’ich sinf o’quvchilarini tarbiyalashda umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish tyexnologiyasi.

Davlat ta’lim standartlarida boshlang’ich sinf o’quvchilarini har tomonlama yetuk, barkamol shaxs qilib tarbiyalash lozimligi qayd qilib o’tilgan. Unda har bir fanda o’tiladigan mavzular, ulardagi asosiy tushunchalar, shakllantirilishi lozim bo’lgan bo’lgan tarbiya jarayoni, o’zlashtirilishi ko’zda tutilgan tushunchalar bosqichma-bosqich byerilgan.

Bizga ma’lumki pryezidyentimiz tomonidan 2010 yilni “Barkamol avlod yili” dyeb nomladi. Unga mos ravishda “Barkamol avlod yili” Davlat dasturi ishlab chiqildi. Unda:

Mamlakatimizda sog’om va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o’z ijodiy va intyellyectual salohiyatini ro’yobga chiqarishi, mamlakatimiz yigit-qizlarini XXI asr talablariga to’liq javob byeradigan, har tomonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratish bo’yicha kyeng ko’lamli aniq yo’naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadida, shuningdyek, O’zbyekiston Ryespublikasida 2010 yilning «Barkamol avlod yili» dyeb e’lon qilingani munosabati bilan:

1. «Barkamol avlod yili» Davlat dasturi tasdiqlansin. Unda quyidagilar asosiy vazifalar yetib byelgilansin:

bolalar va yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilishga, ularni barkamol rivojlantirishning huquqiy asoslarini mustahkamlashga qaratilgan mye’yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish, amaldagi qonunchilik hamda mye’yoriy hujjatlarga zamon talablariga mos o’zgartirish va qo’shimchalar kiritish;

«Sog’lom ona - sog’lom bola» dasturini izchil amalga oshirish asosida sog’lom avlodni voyaga yetkazish borasidagi chora-tadbirlarni yanada kuchaytirish, onalar va bolalarning ryeproduktiv salomatligini muhofaza qilish tizimini takomillashtirish, profilaktikaga asoslangan sog’liqni saqlash tizimini ustuvor rivojlantirish, tibbiy xizmat moddiy-tyexnika bazasini mustahkamlash, sog’lom bolalar tug’ilishi va ularni tarbiyalash bilan bog’liq

masalalar yuzasidan aholi o'rtasida tushuntirish hamda maslahat ishlarini kuchaytirish;

T a y y o r l a n a y o t g a n mutaxassislarga ryeal iqtisodiyot tarmoqlari va sohalaridagi mavjud talabga alohida ye'tibor qaratgan holda, o'sib kyelayotgan yosh avlodga ta'lim va tarbiya byerish sohasidagi moddiy-tyexnika bazani yanada mustahkamlash, undan oqilona va samarali foydalanishni ta'minlash, davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy adabiyotlarni takomillashtirish;

- ta'lim jarayoniga yangi axborot- kommunikasiya va pyedagogik yexnologiyalarni, elyektron darsliklar, multimyedia vositalarini kyeng joriy etish orqali mamlakatimiz maktablarida, kasb- hunar kollyejlari, lisyeylari va oily o'quv yurtlarida o'qitish sifatini tubdan yaxshilash, ta'lim uassasalarining o'quv-laboratoriya bazasini zamonaviy turdagi o'quv va laboratoriya uskunalari, kompyutyer tyexnikasi bilan mustahkamlash, shuningdyek, o'qituvchilar va murabbiylar myehnatini moddiy hamda ma'naviy rag'batlantirish bo'yicha samarali tizimni yanada rivojlantirish;

- zamonaviy axborot va kommunikasiya tyexnologiyalari, raqamli va kyeng formatli tyelyekommunikasiya aloqa vositalari hamda Intyernyet tizimini yanada rivojlantirish, ularni har bir oila hayotiga joriy yetish va kyeng o'zlashtirish;

- yosh avlodni jismonan barkamol etib tarbiyalash, bolalar sportini rivojlantirish sohasida, yoshlarni, ayniqsa, qishloq qizlarini sport bilan munatazam shug'ullanishga kyeng jalb yetish, yangi sport majmualarini, stadionlar va inshootlarni qurish, ularni zamonaviy sport anjomlari va jihozlari bilan ta'minlash, yuqori malakali ustoz va murabbiylar bilan mustahkamlash bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarni izchil kuchaytirish;

- iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirishning muhim yo'nalishi, aholi va o'rta sinf mulkdorlari daromadlarini shakllantirish asosi bo'lgan kichik biznyes hamda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni yanada rag'batlantirish, bu sohadagi mavjud muammolarni hal etish, yoshlar, avvalambor, kasb-hunar

kollyejlari va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini, ayniqsa, qishloq joylarda tadbirkorlik faoliyatiga kyeng jalb etish uchun sharoit yaratish;

- ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy faoliyatga kyeng jalb yetish, ularning o'z ijodiy va intyellyektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratishga doir komplyeks chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

- yosh oilalarga g'amxo'rlik qilish ishlarini kuchaytirish, ularni huquqiy va ijtimoiy muhofaza qilishni ta'minlash, jismonan va har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar hamda Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash borasida jamiyatning muhim bo'g'ini bo'lgan sog'lom va mustahkam oilani shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;

- yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ularni ichkilikbozlik va giyohvandlik illatlaridan, boshqa turli halokatli tahdidlar hamda biz uchun yot bo'lgan diniy va ekstryemistik ta'sirlardan, tuban «ommaviy madaniyat» xurujlaridan himoya qilishga doir komplyeks chora-tadbirlarni amalga oshirish.

2. O'zbyekiston Ryespublikasi Pryezidyentining 2009 yil 9 dyekabrdagi 3329-farmoyishiga binoan tuzilgan ryespublika komissiyasiga «Barkamol aviod yili» Davlat dasturi bajarilishini tashkil etish va uning ijrosi monitoringini amalga shirish vazifasi yuklansin.

3. «Barkamol aviod yili» Davlat dasturini amalga oshirish bo'yicha Ryespublika komissiyasi (Sh.M.Mirziyoyev): ikki hafta muddatda vazirliklar, idoralar, xo'jalik birlashmalari, jamoat tashkilotlari, Qoraqalpog'iston Ryespublikasi Vazirlar Kyengashi, viloyatlar va Toshkyent shahar hokimliklari tomonidan har bir vazirlik, idora, mintaqa, shahar, tuman va aholi punkti bo'yicha hududlar hamda tarmoqlarga oid «Barkamol aviod yili» dasturlari ishlab chiqilishi va qabul qilinishini ta'minlasin;

- mazkur Dasturning bo'limlari va bandlarini davlat hamda xo'jalik boshqaruvi ryespublika organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari va boshqa tashkilotlar darajasida to'liq va o'z vaqtida bajarish ishlarini muvofiqlashtirsin,

Dasturga kiritilgan tadbirlarning amalga oshirilishi ustidan tizimli nazorat o'rnatsin;

- O'zbyekiston Ryespublikasi Pryezidyenti Dyevoniga har chorak yakuni bo'yicha «Barkamol aviod yili» Davlat dasturida tasdiqlangan tadbirlarning bajarilishi to'g'risida axborot taqdim etsin.

4. O'zbyekiston Ryespublikasi Vazirlar Mahkamasi (Sh.M.Mirziyoyev) Qoraqalpog'iston Ryespublikasi, viloyatlar, Toshkyent shahri va tumanlar (shaharlar)da Qoraqalpog'iston ryespublikasi Vazirlar Kyengashi Raisi va tyegishli hududlar hokimlari rahbarligida Dasturni amalga oshirish bo'yicha tyegishli komissiyalar tashkil yetilishini ta'minlasin, ularning zimmasiga Dasturda ko'zda tutilgan tadbirlarni so'zsiz va to'liq amalga oshirish bo'yicha shaxsiy javobgarlik yuklasin.

5. O'zbyekiston matbuot va axborot agyentligi, O'zbyekiston Miiliy axborot agyentligi, Miiliy tyelyeradiokompaniyasi va boshqa ommaviy axborot vositalari: aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida «Barkamol aviod yili» Davlat dasturining maqsad va vazifalarini kyeng tushuntirish; Dasturning amalga oshirilishi to'gVisida muntazam axborot byerib borish, davlat va xo^alik boshqaruvi organlari, joylardagi davlat hokimiyati organlari, jamoat va nohukumat tashkilotlarning Dasturda ko'zda tutilgan tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha qo'shgan amaliy hissasini yoritishni ta'minlasin.

6. Mazkur qaror ijrosini nazorat qilish O'zbyekiston Ryespublikasi Bosh vaziri Sh.M.Mirziyoyev zimmasiga yuklansin dyeb **O'zbyekiston Ryespublikasi Pryezidyenti I.KARIMOV** Toshkyent shahrida joriy yilning (2*010 yil) 27 yanvarida* imzo chyekkan**.**

Bu dasturni amalga oshirishda ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan jamiki ustozlar yoshlarni har tomonlama yetuk, barkamol shaxs qilib tarbiyalashda intyerfaol usullardan kyeng foydalanib kyelinmoqda. Mazkur bitiruv malakaviy ishining maqsadidan kyelib chiqqan holda tarbiya tizimida umuminsoniy qadriyatlardan foydalanish usullariga to'xtalib o'tishni maqsadga muvofiq dyeb

bildik. Biz quyida o’quvchilarni o’z ustozlariga hurmat va extiromini shakllantirishda ustozlarga ehtirom tadbir ryejasini taklif qilamiz

Ibrat namuna tizimida ustozlarga extirom sifatida 4 – sinflarda o’tkazilishi mumkin bo’lgan “Sizdyek bo’lgim kyeladi” tadbir ryejasi quyidagi tarzda amalga oshiriladi.

Tadbir o’tkazilayotgan xonada qo’yilgan ustozlarning o’z o’quvchilari bilan tushgan rasmlari tashrif buyuruvchilar nigohini o’ziga tortadi. Magnitafondan ustoz va murabbiylar sha’niga shye’r-qo’shiqlar yoxud hadislardan namunalar yangrab turadi. Bu esa ertakning maqsadi o’qituvchilarni ulug’lash ekanligi anglatiladi. Xona burchaklariga qo’yilgan, did bilan saralangan guldastalar va dyevorlarga dyeraza romlari va pardalarga ilingan sharlar ham muallimlarga bo’lgan hurmat byelgisi qolavyersa, tadbirga yanada fayz bag’ishlaydi.

Sahnaga kozlari chaqnab, yuzlarida tabassum balqib, chiroyli kiyingan («boshlang’ich»larni otaliqqa olgan yuqori sinf o’quvchilaridan) ikki boshlovchi chiqib kyelishadi.

1-boshlovchi: - Assalomu alaykum, myehri daryo ustozlar, ko’zining nuri, qalbining qoVi bilan bizga saboq byergan, byerayotgan oqila muallimalar, bugungi kun buyuklarini ham buyuklik sari ilk odim oldirib, yetaklagan aziz o’qituvchilar!

2-boshlovchi: - Assalomu alaykum, tadbirimizga fayz kiritib otjrgan myehmonlar, ota-onalar! Bugun biz o’z o’qitovchilarimiz qarshisida ta’zimdamiz. (Qo’lini koksiga qo’yib, biroz yengashib, hurmat kyeltiradi). Ularning biz - yoshlarga koYsatgan yo’l-yoViqlari, saboqlari, sabr-bardoshlari qarshisida doimo ta’zimdamiz. Faqat bu his-tuyg’ular, chin yurakdan tan olib aytishimiz joizki, har kuni tilimizdan qoVmay gapirmasak-da, qalblarimizga umrbod muhrlangan. Mana, bugungi siz - ulug’ insonlarga bag’ishlangan tadbirimiz dillarimiz ummonidan bir tomchi, xolos.

1-boshlovchi:

- Haq yo’lida kim syenga bir harf o’rgatmish ranj ila,

Aylamak bo’lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

Buyuk mutafakkir shoirimiz Mir Alishyer Navoiy hazratlari qalamidan to'kilgan bu muborak durlar siz - aziz ustozlar sha'niga bitilgan haqqoniy baho va o'lmas qadriyatdir.

Magnitofondan «Ustozlar» qo'shig'i yangraydi. So'ng ikki boshlovchi o'qituvchisi qo'lidan tutib sahnaga kdtariladi.

1-boshlovchi:

Kuchlilardan ziyoda Nima tayanch dunyoda?

2-boshlovchi:

Ustun yoki minora...

1-boshlovchi:

-Topolmading, yey, o'rtoq, Ustozdan yo'q ulug'roq!

Qadrli muallimamiz, shye'riy ifoda tarzida aytilgan bu dialogning so'nggi misrasi faqat Sizga, Siz - hurmatli ustozlarga atalgan. Uni biz - sizning o'quvchilaringiz yurak-yurakdan aytmoqdamiz.

Ustoz: - Boshim osmonga yetdi, bolalarim, bu chiroyli maqtovlaringiz, ta'riflaringiz uchun ming rahmat. Biz, o'qituvchilar syermashaqqat, syertashvish muallimlik kasbini tanlaganimizdan sira ham afsuslanmaymiz. Aksincha, o'qib bir hunaming boshini tusangiz yoki bir kursining «yegasi» boNsangiz, ov-og' bizdan baxtli odam yo'q. Chunki Sizlarning yutug'ingiz - bizning yutug'imiz, xursandchiligigimiz. Bordi-yu, biroz charchagan bo'lsak ham, shu bir og'iz minnatdorchilik so'zingiz bizga ^hodlik, bizga orom bag4shlaydi. Myen, shaxsan oyzim boshlang'ich sinf o'qituvchisi sifatida bilimlar poydyevori -fooshlanglch ta'lim haqida shye'r o'qib byermoqchiman:

Nye-nye buyuk zotlar ko'rdi bu dunyo,
Moziy sahifasi tola - limmo-lim.
Shuuri, onglarga byergan nur-ziyo,
Ilm dyebochasi - boshlang'ich ta'lim.
Har inson yuragi, har ishning boshi,
Murcfak vujudlaming porloq quyoshi,

Kyelajagi uchun syen tamal toshi –

Munavvar yo’lboshi - boshlang’ich ta’lim

Qarssaklar ostida ustozG’ar -qatoridan joy oladi

Davraga sho’x-shodon qiyqirG’qG’ar ila qizlar chiqib, «Vomg’G’r yog’aG’oq» qo’shig’ini raqsi bilan ijro yetadilar.

5 o’quvchi chiqib, shoir Ravshan ISOQOV qalamiga mansub ustozlarni uluglovchi «O’qituvchi - muallim» nomli shye’miyoddan o’qiydilar.

1-o’quvchi:

Myehrin sochib yo’limga, Qalam tutib qo’limga, Oshno yetgan bilimga, Otaday myehribonim -o’qituvchi - muallim.

2-o’quvchi: -Har kishining ustozi, Hayot koYki, parvozi, Yel-ulus mamnun, rozi, Onaday byebahoyim -O’qituvchi - muallim.

3- o’quvchi:

Harfu imlo tanitgan, Orom nima unutgan. Bilimin myenga tutgan, Qalbimdagi bayotim -O’qituvchi - muallim.

4-o’quvchi:

Qalbi daryo, kyeng ummon, Boladay sof, rok iymon. Har so’zi quvvat, darmon, Tili bolim, tilloim -O’qituvchi - muallim.

5-o’quvchi:

Uyg’onar dilda havas, Parvonadir har nafas. Zahmatlarga basma-bas Ko’ksi qalqon, qanotim -O’qituvchi - muallim. Qilamiz sizga ta’zim!

1-boshlovchi: - O’qituvchilarimiz bizga qaysi fandan dars o’tmasinlar, doimo sof ona tilida, boshqa tillardan o’zlashtirib, tilimizga o’rnashib qolgan so’zlarni aralashtirmay gapirish kyerakligini uqtiradilar.

2-boshlovchi: - Darhaqiqat, mana yaqinda biz so’zlayotgan ona tili - o’zbyek tilimizga davlat maqomi byerilganiga 21 yil bo’lar yekan, aniqrog’i - 21 oktabrda.

1-boshlovchi:

- Yasha, yey, o’zbyek tilim – yaqin syening bayraming,

Olam bo’ylab tashlagan odimlaring - qadaming,

O’zbyekiston nomini dunyoga tanit, tilim,

O’zbyegim kalomini bilsin har yel, har iqlim.

2-boshlovchi:

- O’zbyek tili yelimning urib turgan yuragi,

O’zbyek tili yurtimning tarixi, kyelajagi.

Buyuk Mahmud Qoshg’ariy ardoqlagan buyuk til,

Shoir bobom Alishyer «Xamsa» bitgan suyuk til.

1-boshlovchi: - Bizga barcha fanlar nimalardir dyemoqchi bo’lib, shaylanib turibdilar. Qani, marhamat, boshlang’ich ta’lim fanlari, navbat sizlarga.

1-o’quvchi (Katta qilib ishlangan «Alifbye» kitobini ko’tarib turib): - Myen, kim, durlar misoli joylashgan harflarga va bu harflar ishtirok yetgan so’zlar, matnlar hamda ularga oid rasmlarga o’z bag’rimdan joy byergan «Alifbye» bo’laman. Barcha narsaning avvali-oxiri bo’lganidyek, bilimlar mamlakati sari dastlabki qadamlarni myen orqali tashlaysiz. Bunda sizga birinchi muallimingiz ustozlik qiladilar, harf o’rgatadilar, hijjalab so’z o’rganasiz sizning barcha injiqliklaringizga sabr-toqat ila o’z savob va yezgu myehnati ila javob byergan - savod o’rgaigan ustozlarga ming rahmat.

2- o’quvciy: - «O’qish kitobi»‘ myen bo’laman. Myening bag’rimga, yeh - hye, kimlar joylashmagan, nimalar sig’magan, dyeysiz. «Alifbye»ning to’ng’ich ukasiman. Harf tanigan o’quvchi borki, sahifalarimdan quvnoq shye’rlar, ta’sirli hikoyalar, hadislardan namunalar o’qiydilar, o’qiganlariga mos rasmlar tomosha qiladilar. Lyekin aytib qo’yay, bularning barchasi sizga tushunarli bo’lishi uchun aziz muallimingizning yo’l-yshriqlari, pand-nasihatlari, tushuntirishlari orqaligina maqsadga yerishasiz.

3-o’quvchi: Myen «Matyematika»man. Myen bor, sonlar, sonlar tartibi, qo’shish, ayirish, ko’paytirish, bo’lish bor, amallarning javobi bor. Ustoz borki, ularning barchasini sizga o’rgatadi. Tushunishingiz qiyin bo’lsa, chunki matyematika ancha murakkabroq fan-da, o’qituvchingiz qayta-qayta tushuntirib, sizni yo’lga solib yuboradi. Kyeyin sizga o’nlik, yuzlik, minglik, dyegan iboralar cho’t bo’lmay qoladi. Undan yuqoriroq dovonlarni ko’zlaysiz. Buning ucluin muallimga qancha rahmat aytsak, shuncha kam.

4-o’quvchi: - Atrofga boqing. Qanday go’zal bu olam! Shunday yemasmi? Bir qarganda shundoqqa o’xshaydi. Lyekin aslida-chi? Ichayotgan suvlarimiz toza ichimlik suvimi? Olayotgan havomiz sofmi? Yerlarimiz hosildormi? Bularga qisman bo’lsa-da, myening sahifalarim orqali javob olasiz. Ularni sizga o’qituvchingiz juda ham qiziqarli tarzda hikoya qilib byeradilar.

Ta’sirlanasiz, ko’p narsaga aqlingiz yetib, suvga tuflamaydigan, bo’lar - bo’lmasga chiroqlarni yoqib qo’ymaydigan, qushlarga ozor byermaydiga daraxtlar navdalarini bukib sindirmaydigan bolaga aylanasiz va «Tabiatshunoslik» kitobingizga hamda uni sizlarga voqyeiya hikoyalar asosida tushuntirgan ustozingizga tashakkur va yana tashakkurlar aytasiz.

(O’qituvchi tadbir ssyenariyimizga ijodiy yondoshib, boshqa fanlarni ham shu taxlit «gapirtirishi» mumkin).

«Anjanchasiga» qoshig’iga raqs tushiG’adi.

1-boshlovchi: - «Ustoz -otangdan ulug’» dyegan naqlimiz bor. Uning tub mazmuniga ahamiyat byersak, chindan ham shunday. Harf tanimaydigan murcfakkina goYJakni olim, shoir, yozuvchi, tarixchi, matyematik, suxandon, aktyor, xonanda, sozanda, iqtisodchi, akadyemik darajasiga yerishtirgan kirn? - Muallim! Ongimiz, shuurimizni bilim sirlari bilan boyitgan, to’ldirgan kirn? - Muallim!

2-boshlovchi: - Shunday yekan, nyechun biz «O’qituvchi», «Ustoz», «Muallim» so’zlarini bosh harflarda yozmasligimiz kyerak. Shunday yekan, nyechun biz «Muallim» atalmish bu ulug’ zotga ta’zim qilmasligimiz kyerak. (QoTi ko’ksida xiyol yengashib turib, hurmat ko’rsatadi). Ming rahmat Sizga, ming ta’zim Sizga, aziz muallim! Sizga juda-juda o’xshagimiz kyeladi!..Shu o’rinda o’quvchilar o’qituvchilari quchog’iga borib, gullar byerib, tabriklaydilar. Ustozlardan kimdir chiqib, bolajonlar tayyorlagan tadbir uchun, unda aytilgan ot-oG’ov - iliq so’zlar uchun minnatdorchilik bildirib, tashrif buyuruvchilarga ham oz dil izhorlarini aytishlanjftumkin.

Boshlang’ich sinflarda umuminsoniy qadriyatlardan foydalanishni kyeng yo’lga qo’yish kyerak. Nyeggaki bu davrda o’quvchilar psixologik nuqtaiy

nazardan ilimga o’ch, chanqoq, harakatchan bo’lishadi. Ularni ta’lim-tarbiya jarayonlarida Vatanga sodiq, ota-onaga, yurtga muhabbati buyuk qilib tarbiyalashda umuminsoniy qadriyatlardan foydalanishning yana bir mavzusini yoritishni o’z oldimizga maqsad qilib qo’ydik.

Quyida aks ettirilgan rasmni sinfda joylashtirilgan katta ekranga chiqazish orqali o’quvchilarda Vatanparvarlik tuyg’ulari shakllantiriladi.

Bu rasm katta ekranga chiqishi jarayonida A.Oripov so’zi Mutal Burxonov musiqasi jo’rligida o’zbyekiston matxiyasi ijro etiladi.

Syerquyosh, hur o’lkam, elga baxt, najod,

Syen o’zing do’stlarga yo’ldosh, myehribon!

Yashnagay to abad ilmu fan, ijod,

Shuhrating porlagay toki bor jahon!

Naqorat

Oltin bu vodiylar jon O’zbyekiston,

Ajdodlar mardona ruhi syenga yor!

Ulug’ xalq qudrati jo’sh urgan zamon,
Olamni maxliyo aylagan diyor!

Bag’ri kyeng o’zbyekning o’chmas iymoni,
Erkin yosh avlodlar syenga zo’r qanot!
Istiqlol mashali, tinchlik pasponi,
Haqsyevar, ona yurt, mangu bo’l obod!
Naqorat
Oltin bu vodiylar jon O’zbyekiston,
Ajdodlar mardona ruhi syenga yor!
Ulug’ xalq qudrati jo’sh urgan zamon,
Olamni maxliyo aylagan diyor!

Anashundan kyeyin boshlang’ich sinf o’quvchilaridan rasmda nimalarni ko’rayapti-yu nimalarni his qilayotganligi so’raladi. Bunday intyerfaol myetodlar orqali o’quvchilarning tafakkur ko’lami kyengaytiriladi, his tuyg’ulari boyitiladi,umuminsoniy qadriyatlarga bo’lgan munosabati ijobiy tus oldiriladi.

Umumiy xulosa.

Mazkur bitiruv malakaviy ishi boshlang’ich ta’lim muammolariga qaratilgan bo’lib, unda asosan umuminsoniy qadriyatlarni boshlang’ich sinf o’quvchilariga o’rgatish tizimiga qaratildi.

Boshlang’ich ta’limda milliy psixologiyaning shakillanganligi, milliy pyedagogikaning xalqimiz ongiga chuqur singdirilganligi bir qator falsafiy, ijtimoiy siyosiy, psixologik va pyedagogik adabiyotlarda o’z aksini topganligi yoritildi. Shunga asosan boshlang’ich sinf o’quvchilariga umuminsoniy qadriyatlarni singdirishda qanday adabiyotlardan qay tarzda foydalanish mumkinligi alohida tadbiq etildi.

Mazkur ishning birinchi bobida boshlang’ich sinf o’quvchilariga umuminsoniy qadriyatlarni o’rgatishning nazariy asoslarini o’rgatishga yo’naltirilganlligi sababli unda umuminsoniy qadriyatlar, ularning ko’rinishlari, ma’naviyat, ma’rifat, ong, pyedagogika, psixologiya kabi ta’riflarga to’xtalishga va ularni o’rganishga to’g’ri kyeldi. Ushbu ishni bajarish jarayonida milliy qadriyatlarni ma’naviyatni yoshlar ongiga singdirish muammosi bilan shug’illangan bir qator faylasuf, pyedagog va psixolog olimlarning izlanishlari kuzatildi.

Bitiruv malakaviy ishining ikkinchi bobi asosan boshlang’ich sinf o’quvchilariga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish tyexnologiyasi yoritishda ko’zda tutilayotgan intyerfaol myetodlar, axborot va tyelyekomunikasiya vositalarining imkoniyatlariga qaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

I. RASMIY ADABIYOTLAR

1. O’zbyekiston Ryespublikasi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» // «Barkamol avlod - O’zbyekiston taraqqiyotining poydyevori». -T.: «Sharq matbaa - nashriyoti konsyerni», 1997. -31-61 byetlar.
2. O’zbyekiston Ryespublikasining «Ta’lim to’g’risida»gi Qonuni. // «Barkamol avlod - O’zbyekiston taraqqiyotining poydyevori». -T.: «Sharq matbaa-nashriyoti konsyerni», 1997. -20-29 byetlar.
3. O’zbyekiston Ryespublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. «2001-2005 yillarda kompyutyer va axborot tyexnologiyalarini rivojlantirish, «Intyernyet» xalqaro axborot tizimlariga kyeng kirib borishni ta’minlash dasturini ishlab chiqishni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida»G’. Xalh so’zi 2001.y 24 may №101 (26 63)- 1 byet.
4. Karimov I. A. O’zbyekiston buyuk kyelajak sari.-T.: «O’zbyekiston».1998.-5-66 byetlar.
5. Karimov I.A. O’zbyekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O’zbyekiston», 1999.- 48 byet.
6. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi - xalq e’tiqodi va buyuk kyelajakka ishonchdir. -T.: «O’zbyekiston», 2000.-40 byet.
7. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo’lidan.-T.: «O’zbyekiston», 1996. -122-310-344 byetlar.
8. Karimov I.A. Biz tanlagan yo’l dyemakratik taraqqiyot va ma’rifiy dunyo bilan hamkorlik yo’li. –T.: «O’zbyekiston» - 2003 y-135 byet.
9. Karimov I.A. O’zbyek xalqi hyech qachon, hyech kimga qaram bo’lmaydi. T.: «O’zbyekiston». 2005y 158 byet.
10. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkyent “Ma’naviyat”. 2008 y 173 byet.
11. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, o’zbekiston sharoitida uni bartaraf yetishning yo’llari va choralari. T.: “Iqtisodiyot” 2009 y

II. Ilmiy, ilmiy-myetodik, badiiy- publisistik adabiyotlar.

12. Abdullajon Byekmatov. Ma’naviyat falsafasi yoxud Islom Karimov asarlarida

yangi falsafiy tizimning yaratilishi. T.: «Sharq» nashriyot - matbaa konsyerni bosh tahriryati. 2000 y. 92 byet.
13. Abdullayeva Q., Yusupava M., Rahimbyekova S., “Odobnoma” 2-sinf darsligi. Toshkyent. “O’zbyekiston” 2007 yil
14. Avloniy A.Turkiy guliston yoxud axloq.-T.: «O’qituvchi» 1992. -160 byet.
15. Al-Buxoriy, Abu Abdullox Muhammad ibn Ismoil.- Hadis (4-kitob, tarjima) -T.: «Qomuslar bosh tahririyati», 1991. -560 byet.
16. Al-Buxoriy, abu Abdullox Muhammad ibn Ismoil, Al-adab-al Mufrad (Adab durdonalari): Tarjima, muqad va izohlar muallif Sh.Boboxonov-T.: «O’zbyekiston»,1990. -199 byet.
17. Amir Tyemur tuzuklari (to’plam). -T.: «Navro’z», 1992.-64 byet.
18. Asqar Zununov. Pyedagogika nazariyasi T.: «Aloqachi» 2001 y. 163 byet.
19. Ahmad Yassaviy. Dyevoni hikmat. «G’.G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi», -T.: 1992. - 207 byet.
20. Jamoliddinov Z. Individual ta’lim tizimida zamonaviy axborot ryesurslarning o’rni.(Nizomiy nomidagi TDPU) «Obrazovaniye chyeryez vsyu jizn.» Sank-Pyetyerburg. Tashkyent 2007. Pyataya myejdunarodnaya konfyeryensiya. Tom 2. s.92
21. Yo’ldoshyev J.G’. Usmonov S.A. Pyedagogik tyexnolgiya asoslari. T: «O’qituvchi», 2004, - 95 byet.
22. Kushvaktov N. Milliy qadriyatlarni o’rganishning kompyutyerli uslubiG’G’ «O’qitishning yangi pyedagogik tyexnologiyalari».-T.: 2001. –46 - 50 byet.
23. Kushvaktov N. Milliy- ma’naviy qadriyatlarni o’rgatishning hayotga tadbiq etilishi. G’ «Boshlang’ich ta’limda innovasion tyexnologiyalar: muammolar, yechimlar» mavzusidagi ryespublika ilmiy – amaliy anjuman matyeriallari. Jizzax. 2006 yil – III – qism. 63-65 byetlar.
24. Musurmonova O. Yoshlarning mafkuraviy sog’lomligi – ogoxlik garovi// . Uzluksiz ta’lim. №3 2006 yid. 84- 90 byetlar.
25. Tulyenov J.T. Qadriyatlar falsafasi.-T.: «O’zbyekiston», 1993. -319 byet.
26. Hasanboyev J, va boshqalar Pedagogika fanidan izohli lug’at. T.: “Fan va texnologiya”, 2009 yil

Qo’chqorova Fyeruzaning “Boshlang’ich ta’lim va sport tarbiyaviy ishi” yo’nalishi bo’yicha bakalavr darajasini olish uchun tayyorlagan “Tarbiya tizimida umuminsoniy qadriyatlarning roli**” mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga ilmiy rahbar**

X U L O S A S I

Ta’lim-tarbiya tizimida olib borilayotgan tub islohotlar zamirida shaxs va uning kamoloti yotadi. Shuning uchun ham bugungi kunda davlat siyosatining ustivor yo’nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Fan va tyexnikaning jadal sur’atlar bilan rivojlanishi yoshlarga bir qator qulayliklar va imkoniyatlarni yaratib byermoqda.

Olib borilgan ushbu bitiruv malakaviy ishida nafaqat ma’lum bir mavzu yuzasidagi ta’lim va tarbiya muammolari balki butun insoniyat kyelajagi, yoshlar tarbiyasi muammolar muhim rol o’ynaydi.

Boshlang’ich sinf o’quvchilariga umuminsoniy qadriyatlarni o’rgatishda umuminsoniy, milliy va ma’naviy qadriyatlarga tayangan holda olib borilgan ushbu bitiruv malakaviy ishi mavzusiga oid adabiyotlar to’liq o’rganilib chiqildi va muallif tomonidan o’ziga xos ilmiy xulosalar chiqarildi.

Qo’chqorova tomonidan olib borilgan bitiruv malakaviy ishi **“**Tarbiya tizimida umuminsoniy qadriyatlarning roli**”** mavzusini to’liq yoritishga xzmat qiluvchi bitiruv malakaviy ishi usullari byelgilanib olindi.

Myen, Hasanboyev J. ushbu bitiruv malakaviy ishini to’liq tugallangan ish dyeb hisoblab uni himoyaga tavsiya etaman.

Ilmiy rahbar: **prof. Hasanboyev J.**